گۆران

نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، گەڕەکی خانزاد، هەولێر

س. پ. ژمارە: ١

www.araspublisher.com

نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی

گۆران

ئومێد ئاشنا

کۆی کردووەتەوە و ڕێکی خستووە و پێشەکیی بۆ نووسیوە

ناوی کتێب: نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی گۆران
کۆکردنەوە و ڕێکخستن و پێشەکی: ئومێد ئاشنا
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ١١٧
دەرهێنانی هونەری: بەدران ئەحمەد حەبیب
بەرگ: شکار عەفان نەقشبەندی
نووسینی سەر بەرگ: خۆشنووس محەمەد زادە
پیت لێدان: نسار عەبدوڵڵا
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل
سەرپەرشتیی چاپ: ئاوڕەحمان مەحمود
چاپی یەکەم - چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر- ٢٠٠٢
تیرێژ: ١٦٠٠
لە کتێبخانەی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەر لە هەولێر ژمارە (١٠)ی ساڵی ٢٠٠٢ی دراوەتێ

سەرەتایەکی پێویست

بە داهاتنی ١٦ی کانوونی یەکەمی ٢٠٠٢، دوو ساڵی تەواو بەسەر مەرگی لەناکاوی مامۆستا ئومێد ئاشنادا تێپەڕ دەبێ... بەداخەوە ژیانی ئاشنا لە ٤٥ ساڵ تێپەڕی نەکرد، بەڵام لەو ماوە کورتەشدا دەیان بەرهەمی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و مێژوویی جۆربەجۆری بەقەڵەمە بە برشتەکەی و بیرە ڕۆشنەکەی خستە سەر خەرمانی سامانی ئەدەب و ڕۆشنبیری نەتەوەی کوردمان و زمانی شیرینی کوردی کە هەندێکیان بە چاپ و بڵاوکردنەوە گەیشتوون و هەندێکیشیان هێشتا هەر دەستنووسن.

ئاشنا بایەخێکی باشیشی ئەدا بە کۆکردنەوەی بەرهەمی شاعیر و نووسەرانی کورد و لێکۆڵینەوە و پیاچوونەوە و پەراوێز بۆ نووسینیان، پەخشان و نووسین و وەرگێڕاوەکانی کۆکردەوە و، چەند لێکۆڵینەوە و وتاریشی لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکاندا لەسەر گۆران نووسی.

من لە نزیکەوە ئاگاداری خوێندن و تێکۆشان و ژیانی ئومێد ئاشنا بووم و چەند ڕایەڵی هاوڕێیەتی و خزمایەتی پێکییەوە بەستبووینیەوە، شارەزای زیرەکییەکەی بووم و ئاگاداری خولیای ئەدەب و نووسین و ڕۆشنبیرییەکەی بووم کە بێگومان ئەگەر تەمەن مۆڵەتی بدایە بەرهەمی یەکجار باشتر و زۆرتری دەخستە نامەخانەی کوردییەوە...

ئاشنا دوور بە دوور گۆرانی وەک شاعیرێکی نوێخواز و پێشکەوتووی گەلپەروەر، زۆر خۆش دەویست و شاگەشکە بووکە شیعرەکانی گۆران لە بەرگێکدا چاپ و بڵاوکرانەوە و بەپەرۆشەوە ئەرکی کۆکردنەوە و پاراستنی پەخشان و نووسین و وەرگێڕاوەکانی گۆرانی گرتە ئەستۆ، ئەگەرچی مەرگی لەناکاو مۆڵەتی نەدا خۆی بە چاپیان بگەیەنێت...

ئاشنا کە خۆی پێشەکییەکی تێروتەسەلی بۆ ئەم پەخشانانەی گۆران نووسیوە و، لەم بەرگەدا چاپکراوە، تەنیا هێندە بۆ من دەمێنێتەوە کە لەسەر داوای لەیلاخانی هاوسەری و کاکە عەباسی مەلا براییم باوکی، (سەرەتایەکی پێویست) بۆ ئەم چاپکراوەی نووسینەکانی گۆران کە لە کۆکردنەوە و ڕێکخستن و پێشەکیی بۆ نووسینی ئاشنایە بنووسم و، پڕ بەدڵ سوپاس و ستایشی دەزگای ئاراس و بەرپرسانی بکەم، کە چالاکانە و خێرا بەپیر بەرهەمەکانی ئاشناوە هاتن و (پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بەژیان و بەرهەمەکانی)دا لە دوو بەرگی ڕازاوەدا و (ژیان و بەرهەمەکانی ڕەشید نەجیب) و (ئەشکی باوان)ی کامەران موکری و ئەم (پەخشان و نووسین و وەرگێڕدراوانەی گۆران)

کە لەبەر دەستدایە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە و، بەهیواین لە ئایندەیەکی نزیکدا چەندان بەرهەمی دیکەی بۆ چاپ و بڵاو بکاتەوە.

ئەمەش بەڵگەیەکی ڕۆشنە کە کابینەی چوار بەسەرۆکایەتی کاک نێچیرڤان بارزانی بایەخێکی دیار و بەرچاو و هەست پێکراو، بەئەدەب و کەلەپوور و مێژوو و ڕۆشنبیریی کورد دەدات و شایانی سوپاس و دەستخۆشییەکی زۆرن کە بەچەندان کتێبی بەنرخ کتێبخانەی کوردیان دەوڵەمەند کردووە.

لە ڕاستیدا هەموو بەرهەمە چاپکراوەکانی ئاشنا کە زۆرن و بەژمارەیەکی کەم چاپ و بڵاوکراونەتەوە، شایانی ئەوەن کە دیسان بەژمارەی زۆرتر چاوی خوێنەرانی کوردیان پێ ڕۆشن بکرێتەوە و، چەند مایەی شادیمانە کە هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکان لە تەواوی کوردستاندا، لەم خزمەتە گەورانەی ئەدەب و مێژوو و ڕۆشنبیری و سامانی نەتەوەییماندا پێشبڕکێ بکەن و، ئەو پارەیەش کە لەم بوارانەدا خەرجی دەکەن بەفیڕۆ ناڕوات.

ئومێد ئاشنا جگە لەبەرهەمی نووسین و لێکۆڵینەوە و کۆکردنەوەی بەرهەمەکانی نەمرانی وەک شاعیری نوێخواز شێخ نوری شێخ ساڵح و مامۆستا حەقی شاوەیس و نەجمەدین (ئاری) و ئەوانی تر، پتر لەسەد وێنەی دانسقەی گەورەپیاوان و نووسەران و ڕابەران و کەلەپووری کوردستان و دیمەنە جوانەکانی کۆکردۆتەوە و پاراستووە بۆ ئەوە دەشێن لە ئەلبومێکی ڕەنگاوڕەنگدا بەکوردی و زمانانی تر چاپ و بڵاوبکرێتەوە.

هەروا بەئەرکی دەزانم کە لێرەدا سوپاسی بنەماڵەی گۆران، بەتایبەتی هێرۆخان و کوڕە گەورەی گۆران کاکە هۆگر و کاک ئەژی گۆران بکەم کە ڕێگەیان داین ئەم بەرهەمانەی (گۆران) لە کۆکردنەوە و ڕێکخستن و پێشەکی بۆ نووسینی ئاشنا، بەدەستپێشخەری و یارمەتی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس چاپ و بڵاو بکەینەوە.

گۆران شایانی ئەوەیە کە هەموو جۆرە بایەخێکی پێ بدرێ، وەک شوێنی لە ئەدەبی گەلی کوردماندا و، لە پێشڕەوی بزووتنەوەی نوێخوازی لە شیعری کوردیدا، ئەو ڕاستییەیە کە بۆتە مایەی نووسینی چەندان نامەی دیپلۆم و دکتۆرا و ئەم کۆمەڵە پەخشانەش بوارێکی چاک دەخەنە پێش نووسەر و قوتابی و زانایان، بەتایبەتی لە زانکۆکانماندا کە لە گشت بوارێکی لێکۆڵینەوەوە کە هەڵدەگرێ، بایەخی پێ بدەن.

ئەم بەرهەم و قەڵەمە دڵسۆزەی نووسەری کۆچکردوومان مامۆستا ئومێد ئاشنا و، گشت بەرهەمەکانی کە بڵاوکراونەتەوە، یان چاوەڕوانی چاپ و بڵاوکردنەوە دەکەن، کە

لەتەک نووسین و وتار و بەشدارییەکانی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانمان و لە کەناڵی تەلەفزیۆنەکان و لە ئێستگەی ڕادیۆکانی کوردستاندا و، سەرجەم هەڵوێستەکانی، ئاشناش دەبەنە ڕیزی نەمرانەوە.

جەلال دەباغ
لە جیاتی بنەماڵەی ئومێد ئاشنا
٢٠٠١/١١/٢٥

پێشەکی

پەخشانەکانی گۆران ڕەنگدانەوەی سەردەمێکی گۆران خۆیەتی، ئەم پەخشانە هونەرییانە ئەوەندەی شیعرەکانی لەبرەودا نەبوون و دەنگیان نەداوەتەوە وەک ئەوان سەرنجی خوێنەر و ڕەخنەگری بەلای خۆیاندا ڕانەکێشاوە. گۆران خۆشی بەردەوام نەبووە لەسەریان و لەڕاستیدا ئەو گرنگییەی بەشیعرەکانی داوە و هەوڵی تازە کردنەوەی تێدا داوە بەو شێوەیە لە پەخشانەکاندا کاری نەکردووە. ئەم پەخشانانەی لای ئێمە زیاتر لە ڕووی ئیستاتیکی و ڕۆمانتیکیەوە تەماشایان کراوە و گرنگییان دراوەتێ. لەنێو ڕستەکانی بوون و نەبوون ناسکیی خەیاڵی ڕۆمانتیکی و ترپەی دڵی مرۆڤ تێکەڵ بەبێ هیوایی و گۆشەگیری دەبێت.

هەندێ جاریش وەک دیاردەیەکی مەعریفی چەند مانایەکی گەش بۆ ژیان دەدۆزێتەوە. پەخشانەکان زیاتر بەلای مەسەلەکانی ئافرەت و کاریگەری جوانیەکاندا دەچێت، سۆز و هەڵچوون و فرمێسکە ئەم هەست و هۆشە هێڵێکی تەریبی دروست دەکەن و لە ماوەیەکی تایبەتیی ژیانی ئەودا ئاسەواری داهێنانەکانی خۆیان بەجێ دەهێڵن، بڕوانە ناونیشانی پەخشانەکان (چاو، فرمێسک، لاوانەوە، تاسەی لێوی ئاڵ، ئەنجامی هەڵبەست، تاسەی هاودەرد) هەر ئەمەشە کە زۆر لایەنی لێکچوون هەیە لە مانا و تەعبیرکردندا لە نێوان ئەم پەخشانانە و شیعرەکانی گۆراندا. لە پەخشانەکاندا باسی گەورەیی شیعر و دنیا فراوانەکەی کردووە، لە پەخشانەکانی (ئەنجامی هەڵبەست، نامەی گۆران بۆ پیرەمێرد) تەواو چۆتە ناخی ئەو ساتانەی شیعری جوانی تێدا لە دایک دەبێت: (کاتێک من و تۆ ئەمرین هەی داخ، عیشوە و جوانی تۆ، شاعیرییەت و عەشقی من لە ڕووی زەویدا شوێنیان نامێنێ، ئەو کاتە ئەم بولبولە دەنووک ئەکاتەوە، بەناو نەوەی پاشەڕۆژدا، بەناو خواروو ژوورووی کوردستاندا سەرگوزەشتەی عەشقی من و تۆ دەماودەم ئەگێڕێ وەک بەسەرهاتی لەیلا و مەجنون).
یاخود زیاتر شیعر لە خۆشەویستیدا دەتوێنێتەوە، شیعر لە گیانی خۆی بەنرختر دەزانێ، خەرامان دەبێت بەنیشانەی تکا و هانا و پەنای هانابردنی دەباتەبەر و خۆکوشتن لەوە بەباشتر دەزانێت کە شیعرێکی خۆی بەدەستی خۆی بسووتێنێ. (ئێستا خەرامان بەدڵێکی ڕەقەوە، بەرقێکی پڕ لە قینەوە ئەنووسێ تکات لێ ئەکەم ئیتر نامەوێ بژیت، بەگەیشتنی کاغەز دەمانچەیەک بنێ بەسەر دڵی خۆتەوە). من دڵنیام خەرامان دەستکردی خەیاڵێکی ڕۆمانتیکی نییە، بوونێکی مەزن بووە کە هەست و ویژدانی

گـۆرانی هەژاندووە، گـۆران ڕۆیشت و ڕەنگە خـەرامـانیش ئاسـەوارێکی لە دنیـادا نەمـابێت، بەڵام شـەپۆڵەکـان زیاتر هەڵدەچن و نەدەنگەکـان کپ دەبن و نەدەریاکـە ساتێک ئارام دەبێتەوە!

هەمـوو ڕابردووەکـان لە زاکـیـرەی گـۆراندا دێنەوە ژیان، زۆر جـار هەمـوو سـاتەکـانی ئێستای دەبێت بەو ڕابووردووە، کە دەبێتە خودی تەواوی ئەو (لە بیرمە نیوە شەوێکی ئەسـتـێـراوی هاوینی ١٩٢٩ لەبەر دەم پێنجـوێنی خـەواڵوودا زەبری زەمـانە دەسـتی برایەتی دوو بێ تاوانی لەملی یەکـتـری پچڕی، تارمـایی بەهەنسکەوە لەناو ڕەشایی گولەکانا بەرەبەرە ون بوو، منیش بەسەر بارگەیەکەوە شوێن کاروانی هەڵەبجە و ناڵە ناڵی زەنگی تاریکی شەو کەوتم).

گۆران توانیـویەتی لە ڕووی تەکنیک و شـێوەی داڕشتنەوە پەخـشـانەکـانی هەروەک شیـعـرەکـانی لەبەرهەمی کـەسانی جگە لەخـۆی جوێ بـکاتەوە و فـۆرم و ناوەڕۆکـێکی تایبەتییان بداتێ، بەتایبەتی گۆران ئاگاداری ئەو بزووتنەوە و ڕێبازە نوێیانە بووە کە لەو سـەردەمـەدا باڵـیـان کـێـشـابوو بەسـەر ناوەندە ئەدەبیـیـە زیندووەکـاندا وەک نوێ بوونەوەی ئەدەبی تورکی و ئەدەبی ڕۆمـانـتـیـکی ئینگلیـزی. بۆ ڕاسـتی ئەمـەش گـۆران گەلێ دەقی ڕۆمـانتـیـکی جوانی، ڕۆبەرت هێرک و شیللی و کیـتس و بایرونی کردووە بەکـوردی و بڵاوی کردوونەوە. ئێـسـتـا لە پەخـشـانەکـاندا فـرمـێسک لەبەرچی و بۆچی (فـرمـێـسـک گـەوهەرێکی خـۆشـەویسـتـیـیـە کـە خـوا لەناو هەمـوو مـەخلوقـاتا تـەنیـا پێشکەشی ئینسـانی کردووە، فـرمـێسک تەنـها ئەوە نییـە ئەتکـێـتـە برینێکی نەزیفی دڵەوە!) کە سەرچاوەی ئەم فـرمـێسکانە چاوە لای گـۆران دەبێتە دوو پەڕە لە کـتـێبێکی مـوقـەدەس پڕە لە ئایەتی حوسن، حەقـیـقـەتەکـانی ڕۆح سڕەکـانی دڵ، ڕازەکـانی دەروون بەحەرفی نـوور تیا نووسراوە، لە چاو سـیـحراویتر چ ئەسـەرێکی ڕۆحی، چ کـتـێـبێکی ئاسـمـانی هەیە؟!). ڕەنـگی چاوەکـان لای گـۆران دەبنە حـەقـیـقـەتێکی ڕووت و پیـرۆز، چاوەکان لەچاوی ڕەش و، هەنگوینی و پیـرۆزەییدا جوانییـەکان کۆدەبنەوە بە هەموویان ئازارێکی پڕنووری هەقیـقەت دەخولقێنن کە تەواو ئەمە خودی گۆران یا ڕاستتر مەزنیی داهێنانە لای گـــۆران، ئەم هێـڵــــە دیار و ئاشکرایە هەرچەندە و لە دوای ئەم مـــاوە مێژووییـیە هزر و بۆچوونەکانی گۆران لەم بارەیەوە کزولاواز بوون بگرە هەر نەمان بەڵام چونکە ئەم مـەسـەلەیە بەخودی گۆران و ڕۆحی ئەو ئاوێتە بووبوو دەبینین لە ساڵەکـانی دوایی تەمـەنی خۆیدا زیندوو دەبێـتـەوە و دەبێـتـە هەوێنی گەلـێ لە داهێنانەکـانی ئەو، دیارە ئەمە لەبواری شیعردا وەک شیعرەکانی، مۆسکۆی جوان و بێدارییەک. لەهەندێ

لە پەخشانەکاندا بێ هوودەیی و جۆرە لەدەستچوون و تێکشکانێکی دەروونی و ڕۆحی دەبینرێت کە سەرجەم ئەمانە لە ئاکامدا دەبنە زنجیرەیەک ئەفراندن و جۆرە کەشێکی وەهای خـولـقـاندووە کـە لەمـێـژووی پەخـشـانی هونەریی کـوردیدا بەنەمـری و ڕۆحی داهێنانێکی ئەدەبی بەرزەوە ئامـاژەی بۆ دەکـرێت، مـەسـەلە ئەدەبیـیـەکـە لای ئەو لەپەخشـانەکاندا زیاتر لایەنی چۆنییەتی گرتۆتەوە، واتە نەوعیەتی کارەکە لە خودی خـۆیدا دروسـتـبـوون (تەشکیلێکی) ڕۆحی بەرز و مـەزنە، جگە لەوەی هەمـوو کـایە مـەعـریفـیـەکـانی سـەرجـەم کـارەکـە هەر بۆ لای زات و تێکشکانە دەروونیـیـەکـان دەگەڕێنەوە، بەمەش گۆران وەک شیعرەکانی لە پەخشانەکانیدا وەک خولقێنەرێکی تایبەت بەخۆی بوو.

پاڵەوانەکانی پەخشانەکان، (ئەنجامی هەڵبەست، تاسەی لێوی ئاڵ، چاو، تاسەی هاودەرد) هەموویان لە ئاسوودەیی و دڵنیاییدا بەرامبەر بەدڵەڕاوکێ و نیگەرانی گۆران وەسـتـاون و واتە، لای ئەوان هەمـوو ئارامی و ئاسـوودەییـیـەک و لای ئەمـیش هەمـوو نیگەرانی و دڵەڕاوکێ و هەستکردن بەتێکشکان.

ئەگـەر تەمـاشـای ئەم کـێشـەیە بکەین لە ئەدەبیـاتی جیـهـانیـشدا نموونەیان زۆرە و بەئاشکرا دیارە، وەک (نامەکانی، کافکا، بۆ، میـلینا-ی خـۆشەویستی) نامـەکانی- جبران خلیل جبران بۆ ماریا هاسکل- تەنانەت نامـەکانی شاعـیرێکی مولتـەزیمی وەک نازم حـیکمـەت کـە چۆن لەوپەڕی جیـهـانی ڕۆمـانتـیکیـەتەوە بۆ بیـریا خـانم-ی خۆشەویستی دەنووسێت، بۆ نموونە هەروەک ساتەکانی ژیان لەناو وشەی پەخشانەکانی گۆراندا ئەگەر بچینە جیهانی کافکا-وە هەمان ساتەکان بەسەر دەبەین کە لەگەڵ گۆران -دا بەسەرمان بردووە. کافکا- بەم جۆرە بۆ میلینا دەنووسێت:-

(هەست ئەکەم وەکو کەسێ وام کە پێش ئەوەی پێی بچزێ بەهیچ گوناهێکا دەرگای بەهەشتی بۆ بخرێتە سەر پشت و هەندێ لە شنەبای بەهەشت هەڵمژێ و لە وەسوەسەی شەیتان و دۆزەخ ڕزگار بێ. نامە یەک لە دوای یەکەکانی تۆ لە باتی ئەوەی گیانم بەتین بکا و هێـزم بخـاتە بەر زیاتر پەژمـوردە و پەرێشـانم ئەکـا، من لێـوی خـۆم لە کـاتی خـوێندنەوەدا ئەکـرۆژم، هیچ شـتێ جێی دڵنیـایی نیـیە، من ڕۆژ و شـەوی دوێنێ وەکـو منداڵێ لەگەڵ دایکیا بێ و ئەویش بەخۆشەویسـتی و سۆزەوە لەگـەڵـیا بجووڵـێـتەوە و گوێ بۆ قسـەکـانی شل بکا ئەوها گوێت لێ گرتبووم) کاتێک کە پەخشـانی ئەنجامی هەڵبەست بەم شێوەیە دەست پێ دەکات (توانجەکانت لەسەر سەرم بۆ سەرگەردانێکی دڵداری وەک من) لای گۆران نامـەکەی خەرامان دڵنیایی و ئاسوودەیی و بێ گومانی

دروست ناکات. خەرامان داوای مەحاڵ دەکات لە گۆران. دەیەوێ حاڵەتێکی بۆ دروست کات کە مەحاڵە و مەرگی گۆران خۆی تیایدا بەرجەستە دەبێت، ئەو حاڵەتەش ئەوەیە گۆران بەدەستی خۆی شیعری خۆی بسووتێنێ!!. بەڵام میلینا ئارامی و خۆشبەختی لە نامەکانیدا بە کافکا دەبەخشێت. دواجار ئەو مەنەلۆژە پڕ کارەساتەی کە لەخودی گۆران -دا دەی خولقێنێت خۆی نادا بەدەستەوە و بەرەنگاری ئازارەکان دەبێتەوە، پەیامی خۆی کە ئەو شیعرەیە خەرامان داوای سووتاندنی دەکات. ئەم پەیامە خۆی بەم جۆرە بەرجەستە دەکات (کاتێک من و تۆ ئەمرین هەی داخ، عیشوە و جوانی تۆ، شاعیرییەت و عەشقی من، لەڕووی زەویدا شوێنیان نامێنێ. ئەو کاتە ئەم بولبولە دەنووک ئەکاتەوە و بەناو نەوەی پاشەڕۆژدا، بەناو خوارو ژووری کوردستاندا، سەرگوزەشتەی عەشقی من و تۆ دەماودەم ئەگێڕێ، وەک بەسەرهاتی شیرین و فەرهاد و وەک بەسەرهاتی لەیلا و مەجنوون).

هەستی ئیستاتیکی لای گۆران لە پەخشانەکاندا بەجوانترین و مەزنترین شێوە دەبنە داهێنانێکی باڵا. وەک باڵای ئازار و مەینەتیەکانی ئەو، باڵا وەک باڵای پێشڕەوی ڕچە شکاندن و ئەفراندنی بەردەوام.

لە پەخشانی (تاسەی لێوی ئاڵ)دا هاوکێشەی گوڵ و ژیانی ئەزەلی بەرامبەر بە(عەرشی پەروەردگار) دەوەستنەوە و یەکتر تەواو دەکەن، واتا حاڵەتەکان لەهەموو قەلەق و تێکشکان و بێ هودەییەوە تەنیا بەسەر لێوی ئەوەوە تەواو دەبن و دەگۆڕێن و هەقیقەتی خۆیان دەدۆزنەوە. (ئەی یار لێوت بێنە. چونکی لێوی ئاڵ، هەم گوڵی بەهاری شیعرە، هەم پیاڵەی شەرابی عیشق، ئەو گوڵەی کە ژیانی جاویدانیی ئینجانەیەتی، ئەو شەرابەی کە عەرشی خواوەند مەیخانەیەتی).

لە ئەنجامی هەموو ئەمانەدا گۆران بۆ دەربازبوونێکی ڕۆحیی دەگەڕێت، بەڵام نایدۆزێتەوە و بێ ئەنجام دەبێت. چونکە حەسرەت و مەبەستەکانی ئەو نایەتە دی. تەحقیق نابن، بەڵکو شوێن و کاتی خۆیان ون دەکەن. نەچاوی ڕەش تۆزێ دڵنیایی و تەڕیی بەباخی پەژموردەی دەروونی بەخشی، نەلێوی ئاڵ حەسرەتی ئەبەدی ئەوی گەیاندە ئەنجام، بەڵام بەرامبەر هەموو ئەمانە وشە جوانەکان خولقاون و دروست بوون، ئەو وشانەی لە فەرهەنگی ئەبەدییەتی داهێناندا بە نەمرییەوە بەرجەستە دەبێت.

ئەنجامی هەڵبەست

توانجەکانت لەسەر سەرم، بۆ سەرگەردانێکی وەکو من، چی لەوە خۆشترە: ئەو دەست و پەنجەیەی دڵ دەرزی ئاژن ئەکات دەست و پەنجەی یاری نازدار بێت. کە قسەی ڕەق ڕەقی کاغەزەکەتان دە جار و بیست جار ئەخوێنمەوە، دڵی خۆم ئەوەندەی ئەو پارچە ئاوریشمە بەختیار دێتە بەرچاو، کەلەبەر دەست لەپاش هەزاران تەرتیب و تەقەڵ، هێشتا چاوەنواڕی هەزاران نووکە دەرزی ترە بۆ نەخشێکی تازەی شیرینتر. هەتا ئەتوانی بمکە بەنیشانەی توانج، هەتا هێزت تیایە بەردەبارانم بکە، یاخۆ وەکو خۆت نووسیوتە لە کونجێکی تاریک قەبر بۆ ناونیشانم هەڵکەنە بەڵام ئەو - تەکلیفە بچووکە-ی کردووتە بەجێهێنانی لە وزەی من بەدەرە:

ئەو هەڵبەستە، کە بەساردێکەوە ئەنووسی - کبریتێکی پێوەنێ بیسووتێنە - تاقە ڕووناکی ناو دیوانەکەمە، دیوانەکەم یەعنی مایە و مووری سی و شەشساڵی تەواوی ژیانم، عومرم. ئەو دیوانەی کە سەرانسەر ئەلف و بێی فرمێسک و هەناسەیە تاقە حەرفێکی شادمانی تیایە ئەویش (زەردەخەنەی خەرامان)ە خەرامان.

یەکەم ڕۆژی جەژن بوو، کەبەر جلوەی زەردەخەنە کەوتم، ئیتر لەپاش ئەوەی لەمابەین مەستی و کەللەیی بوونا شۆڕێکم بەسەر هات ئەزانی چیم کرد؟ خۆیشم نازانم هەر ئەوەندە نەبێ لە گردی سەیوان لەگوومەزەکەی شێخ مارف کە هاتمە دەرێ خەڵق ئەیان وت: ئیمڕۆ ئاخر ڕۆژی جەژنە کە وابێ دوو شەو و ڕۆژی تەواو پیاوێکی شێتی شیعر و دڵداری لە قەرەباڵغی جەژنی سلێمانی تەریک بووە، خزاوەتە قەبرستانێکەوە. لەباتی نان بەخەو بینین لەباتی ئاو بەخەیاڵ، لە باتی ئاگر بەجۆشی دڵ، لەباتی ڕووناکی بە نەشئەی زەردەخەنە قنیاتی کردووە، لەگەڵ ئەوەشدا لە هەموو دەمارێکم خوێنی شادمانی لافاوی هێز و زیندەگانی فیچقەی ئەبەست چونکی هەموو جۆشی دڵم، هەموو نەشئەی کەللەم، هەموو ڕووناکی ژیانم، هەموو تین و گەرمایی دڵداریم، بەدوو ڕۆژ لە قاڵبی هەڵبەستێکی درێژا داڕشتبوو، هەڵبەست بەدوو نوسخە.

لەتەنکەی باخەڵی چاکەتەکەما بوو، لەو عاستەی کە پیاوی پارە خۆشەویست هەر چەند دڵی لێ ئەدا خشەی دەستەیەک چەک و بانقەنووت ئاوازی ئۆخەی لە تەلی سەعادەتی بەرز ئەکاتەوە. بەم چەشنە کە گەیشتمەماڵەوە یەکەم فرمانم ناردنی نوسخەکەی تۆ و لکاندنی نوسخەکەی دیوان بوو.

ئێستا خەرامان، بەدڵێکی ڕەقەوە، بەدڵێکی پڕ لە قینەوە ئەنووسی -تکات لێ

ئەکەم ئەم شیعرانە بسووتێنە، نەخەڵەتابی لە چاپیان بدەی.

هەیهات چەند ئاسانتر بوو بنووسیت -تکات لێ ئەکەم ئیتر نامەویّ بژیت، بەگەیشتنی کاغەز دەمانچەیەک بنێ بەسەر دڵی خۆتەوە.

بەڵێ خەرامان! خۆکوشتن ئاسانترە، چونکی ئادەمیزاد بۆ مردن لە دایک ئەبێت بەڵام شیعر سووتاندن، ئەفسووس، ئەفسووس.

شیعر بولبولێکە لە هێلانەی دڵا زاوە، لە عاسمانی دڵداریا پەڕ و باڵی دەرکردووە، بەسەر باخچەی ئافرەت و جوانییا بەستە ئەخوێنێ. ئەو هەڵبەستەی تۆ ئەتەویّ بۆ ئێجگاری دەنووک لێک نێت، پێویستییەکی تری هەیە لە ژیانا.

کاتێک من و تۆ ئەمرین، هەی داخ عیشوە و جوانی تۆ، شاعیرییەت و عەشقی من، لە ڕووی زەویدا شوێنیان نامێنێ، ئەو کاتە ئەم بلبلە دەنووک ئەکاتەوە بەناو نەوەی پاشەڕۆژا، بەناو خواروو ژووری کوردستانا سەرگروشتەی عەشقی من و تۆ دەماودەم ئەگێڕێ وەک بەسەرهاتی شیرین و فەرهاد.

وەک بەسەرهاتی لەیلا و مەجنوون.

خورشید(١)

چاو

ئەگەر جوانی نەمامێکی سەوزی پاراو بێ چاو جووتێ گوڵی گەشە بەتەوقە سەرەکەیەوە، چاو: جووتێک شائەستێرەیە بە بەرزایی ئاسمانەوە، چریسکە چریسک ئەدرەوشێتەوە، جووتێک گەوهەری پرشنگدارە تاجی عەشق و جوانی ئەڕازێنێتەوە، جووتێک پەنجەرەی رووناکە ئەنواڕێ بەسەر باخچەی رۆحا.

چاو: دوو پەڕەیە لە کتێبێکی موقەدەس، پڕە لە ئایەتی حوسن حەقیقەتەکانی ڕۆح، سرەکانی دڵ، ڕازەکانی دەروونی بەحەرفی نوور تیا نووسراوە، ئاخۆ لە چاو بەلیغتر، لەچاو پڕ مەعناتر لە چاو سیحراویتر، چ ئەسەرێکی ڕۆحی چ کتێبێکی ئاسمانی هەیە.

یەکێک لە موعجیزەکانی چاو ئەوەیە وەک بەردی بەقیمەت بەهەموو ڕەنگێکەوە مەقبوولە.

هەندێ چاو وەک شەو ڕەشن، هەندێکیش چەشنی پیرۆزە شینن. هەندێ چاوی تریش هەن ئەڵێی چاوی هەڵۆن، چەشنی یاقووت ئاگریان لێ ئەبێتەوە، لای من وایە چاوی

(١) واتە گۆران.

ڕەش بەجلوەی حوزن و دڵۆپی فرمێسکەوە شای هەموو چاوە جوانەکان ئەوە نیگای شیرین، ئەوە نیگای بێ وێنە، بەڵام چاوی شین حاڵەتی نەشئە و زەردەخەنەی زیاتر لێ دێت لە ڕۆژێکی مارتا، سایەقە بۆ ئاسمانی ساف چی بێت نەشئە و زەردەخەنەشی بۆ چاوی شین ئەوەیە: چاوی هەنگوینیش لەو کاتەدا کە لەگەڵ خەشم و نازا ئیمتیزاج ئەکات، ماچکردنی لە نۆشینی ئاوی حەیات گەلێ خۆشترە.

ئەی چاوە جوانەکان!

شوعلەیەک لە ئێوەدا هەیە، پێی ئەڵێن: پرشنگی عەشق و سۆز هەر چ دڵێک لەو پرشنگەی تێ نەڕژابێت، هەرچی شوعلەی ئەرز و ئاسمان هەیە بەجارێک هەڵگیرسێت ئینجا قوژبنێکی بچووکی ڕووناک ناکاتەوە.

لە گۆڤاری (هاوار)ەوە

خولێک بەناو شاردا
سوورەی چاوکاڵ

نەختێک سەری خۆم بەسەخت ئەزانم، تا ئێستا لەژێر هەرەسی زل زل بەساغی دەرچووە، بەڵام وا دیارە لەئەنجامی کارا سوورەی چاوکاڵ شتێک بەسەر ئەم سەرە دێنێت.

سوورەی چاوکاڵ وا مەزانە لەدوژمنە سورفلە دوولاقەکان بێ بۆ ئەنجامێکی ئیمپریالیزمی شوێنم کەوتبێ. بەڵکو پیکاپێکی ڕەنگ سووری تەنتە- کاڵە تەڕاتێن و گڤەکردنی وەکو گوللە بەدەوروپشتما تەنیا دوو مەبەستی ساکاری تیا مەیسەرە.

یەکەم: خاوەنی دەماخی، خۆی تەخت کا.

دووەم: من یان هەشت نۆیەکی وەکو من لە ژێر تایەدا ملمان بشکێ. ئێستا چش لە حەوت هەشتەکەی تر، بەڵام من کابرایەکی پیرم چەند ڕۆژێکی کەمم ماوە بەسەر دنیاوە، ئەم چەند ڕۆژە کەمەم وەکو دەستمایەی موفلیس لە ڕووناکی چاوم خۆشتر ئەوێ، لەبەر ئەوە بەشوورەیی نازانم لە پێناویا ڕێگای تکا و پاڕانەوە بگرم. هیوام وایە خاوەنی سوورەی چاوکاڵ بەپێی تەمەن چوار ئەوەندەی من قەدری دوا چۆڕەکانی پێکی ژیان بزانێ و ڕەحمم پێ بکات و ئەوەندە بەتاو هەڵنەکوتێتە سەرم. کاروباری ئەم سەردەمە ئەوەندە گورجی هەڵناگرێ پیاو ناچار بێ لە کۆڵانی قەڵەباڵغا لەسەر هەشتا

لێخوڕێت. هەر ئارەزووی بەژێرەوەکردنی خەڵکیشی هەیە پیرەکان ببەخشێ. هی وا زۆرن لەهەڕەتی جوانیدا بن.

(ژین – ژمارەی ۱۱۵۹ساڵی ۱۹۵۳)

فرمێسک

فرمێسک چییە؟ دڵۆپێک ئاوە، بەڵام لە ئاو ڕوونترە لە ئاگر ڕووناکتر: لەنەشتەر تیژترە، دڵۆپێک کە لە خوێنی دڵی عاشق سوێرتر، لە جگەری ڕۆڵە کوژراو گەرمتر، لە ویژدان سافتر، لە ئەخلاق پاکترە، لە عەشق حەساسترە، دڵۆپێک کە لە ڕشتەی مرواری ملی کچان جوانتر، لە ئاونگی سەرلێوی خونچەی بەیانیان شیرینترە. ڕەحمی دایک، ئارامی عاشق، کەساسی هەتیو، هەژاری مەزلوم وەلحاصل هەموو مەغدووریەتەکانی کون و قوژبنی ژیان.

ئەمانە هەموو بەرەو ڕەحمەتی عەرشی گەورە سەری نیازیان هەڵبڕی و چاویان کردەوە بۆ دەرمانی تەسەللا: ئەزانی چی بوو؟ لە عەرشەوە دڵۆپ دڵۆپ تکایە ئەم چاوانە فرمێسک: گەوهەرێکی خۆشەویستییە کە خالق لەناو هەموو مەخلوقاتا بەتەنیا پێشکەشی ئینسانی کردووە، لەبەر ئەوە فرمێسک ئەوە نییە کە تەنیا بەسەر دەردێکی ئینساندا تلۆر ئەبێتەوە یاخود ئەتکێتە برینێکی نەزیهی دڵەوە.

فرمێسک ئەگەر لەڕووی- ریقەتی محض- (ناسکییەکی تەواو ڕووت و باریک) عاتیفەی حەمیمی و شعوری ڕاستەقینەوە بێ فرمێسکە، ئەگینا ڕیپۆقێکی پیسە چڵکی مەعنەویشی ئاوێتەیە.

لاوانەوە بۆ برایەکی جوانەمەرگ

بۆ ئەوڕەحمان ئەفەندی ڕەحمەتیی کوڕی سەعید ئەفەندی(۱)

ئەوا هەشت گەڵاڕێزانی تەواو، فرمێسکی پایزی بەسەرا باری، هەشت کۆچی بەرەو گەرمیانی تەواو، پۆلی قەل و قاز دار و دەوەنیان ڕەشپۆش کرد.

ئەو ساڵانەی کۆن بەچەشنی وڵاتێک لێک جوێ بێتەوە، یەک لەدووی یەک، بەرەبەرە لەچاو ون بوون. ئێستا لەدوور دوورەوە پەڵەیەک دوکەڵی سپی لەعاستی شوێنەکەیان

(۱) ئەوڕەحمانی سەعید ئەفەندی لە ساڵی ۱۹۰۵دا لە دایک بووە. کۆچی دوایی لەساڵی ۱۹۳۲دا بووە.

بەرز ئەبێتەوە. لەگەڵ ئەوەشا من هێشتا بەڕووناکی، بەگەرمی و تازەیی هەشت ساڵ لەمەوپێش، هەوەڵ دیدارتم لەبیرە: لاوێکی ئێسک سووک، خوێن گەرم، دڵتەڕ، تەڕ پۆش، بەجووتێ چاوی ڕەشی نێرگسی کە هەریەکە لە عاسمانێک موقناتیسی و زەردەخەنەیان تیا بوو دەستی گوشیم. برادەرەکان بەیەک دەم گوتیان:

ئەوڕەحمان، لەپاشا منیشیان بەتۆ ناسی. ناوەکەت ئەوەندە بەدەم برادەرەکانتا هاتبوو، لە لێوی خۆشەویستی ئەوەندە ماچ کرابوو، گرنجی و پرووشەکانی ساوابوو، سفت بوو بۆیە هەر لەخۆیەوە لە دەم ئەخزا چەشنی مێخەکبەندی سەر کەمەرە لەگەڵ هەموو لێوێک ئەلەرزایەوە.

دەمی منیش چ زوو هۆگری ئەم ئاڵتوون ڕشتنە بوو؟ چ زوو بەزنجیرەی ئارەزووت ڕاهاتم؟ فێری برا پەرستن بووم؟ لەو جارەوە هەموو سێ هەفتەیەک لەگەڵتا بەسەرم برد.

ئەوڕەحمانی هەوەڵ دیدار –بەتەراشی تازەیەوە – بەگوڵە ئاڵەکەی بەرسنگیەوە.

بەزەردەخەنەی ئەوڕەحمانییەکەی سەر لێوییەوە، ئاشکراترین و ڕووناکترین نەخشەکانی یادمە.

ساڵی ۱۹۲۸ چەند خۆشحاڵ بووم. کە هەردووکمان پێکەوە بووین بەژێر بەفرە زۆرەکەی پێنجوێنەوە، ئەو زستانە درێژەمان بەدیار ئاگرێکی خۆشەوە و بەپێکەنین و گۆرانی بردە سەر. تۆ بەتەواوی بۆ نەوجوانی ژیان خولقابووی، بەیانی هەتا ئێوارە وەکو هەنگی برسی بەگۆرانی وتن بەشوێن گوڵی ڕەنگاوڕەنگ و شیلەی شیریندا ئەسووڕایتەوە. ڕۆشنایی ژیانت ئەوەندە تیژ بوو سەرچاوەی شادی هەنگوینی هەرزەکاری لەتاریکترینی پێچ و پەنادا بوایە بەشارەزایی ڕێت ئەبردەسەری. منیش هەمیشە بەشوێنتەوە بووم.

کەڵکەڵە و ڕەوشتی دنیای دڵداری و جوانیت گەرمایی جموجۆڵی تافی نەوجەوانیت، ئەوەندە لەپێش چاوم شیرین بووبوو، شەو و ڕۆژ خەریکی مەشقی ئەوڕەحمانی بووم لام وابوو تۆ سەرمەشقی ژیان و نەوجەوانیت. ڕاستەقینەشی هەر وابوو.

هەروا لەبیرمە نیوەشەوێکی ئەستێراوی هاوینی ۱۹۲۹ بوو لەبەردەمی پێنجوینی خەواڵوودا، زەبری زەمانە، دەستی برایەتی دوو بێ تاوانی لە ملی یەکتری پچڕی، تارمایی تۆ بەدەم هەنسکەوە لەناو ڕۆشنایی گوڵەکانا بەرەبەرە ون بوو، منیش بەسەر بارگەیەکەوە بەرەو –تەوێڵە– شوێن کاروانی هەڵەبجە و ناڵەناڵی زەنگی تاریکی کەوتم، ئیتر لەو حەلەوە ناو بەناوێک چەند ڕۆژێک یان هەفتەیەک یاخود لای ئەوپەڕی

یەک دوو مانگێ نەبێ، تۆ بەهەموو گوڕی لاوێتی و جوانی قوڵپی برایەتیتەوە لە من ون بووی. قاقەزم زۆر کەم بۆ ناردووی بەڵام تاسەی بەگەرم و یادی بەسۆزم هەمیشە بەرێتەوە بووە، لەگەڵ ئەوەشا حەقم بوو زۆر دەربەستت نەبم، چونکی ئەمزانی لەناو هەچ کۆمەڵێکی ئاهەنگا بی گۆرانی ئەڵێیت، لە هەچ پێچ و پەنایەکی نەوجەوانیدا بیت هەنگوینی دڵ خۆراکی گیان ئەمژیت.

بەڵام ئێستا کە هەچ قاقەزێک ئەکەیتەوە بەباسی مردنی تۆ بۆنی فرمێسکی لێ دێ.

ئەی هوو خۆڕاگرتن چەند گرانە؟ ئەوڕەحمان بمرێ؟ گەرمەی جوانی بژاکێ ڕۆشنایی ژیان لە نیوەی ڕێگادا بکوژێتەوە.

نەوجوانی لەژێر پێی مەرگا بفلیقێتەوە؟
هەروا ئاگرم تێ بەرئەبێت ئەوڕەحمان!.
چۆن؟ ئێستا ئەم ئاسمانە شینە تۆی لەژێرا نیت؟
ئەم هەتاوە نەرمەی پاییز لەسەری تۆ نادات؟
ئەم دنیا گەورەیە بەدووتا خواروژوور بکرێت هەرگیز نادۆزرێیتەوە؟
ئەی لەکوێیت؟
لەژێر گڵا؟ ئاخ!

تاسەی هاودەرد

برا! دوو دڵی هاودەرد دوو پارچە گۆشتی هەژار بووین، لە کونجێکا پێکەوە ئەمان ناڵاند! هەردووکمان تەلیسمی ژیان دێوە ڕەشەکەی پێشان دابووین، لەعاسمانی هیوامانا ڕووناکی نەبوو، ئەستێرە کزۆڵەیەک چیبە نەئەدرەوشایەوە.

دوودڵ کەنیشانەی مانیان: ئازارێکی زۆر، لێدانێکی سستی بێ تین بوو، نازانم بەهۆی چ هەڵکەوتێکەوە بوو کە لە شوێنێکی کپ و کەلا لە قوژبنێکی بێدەنگی سلێمانی دا یەکانگیر بووبووین بەناڵین، تاوێک بەسکاڵا تێ ئەپەڕان.

هەی داخ وامان ئەزانی کە لەدەریای کڵۆڵیدا ناخمان گرتووە، ئیتر جێگای قووڵتر نەماوە تێی بکەوین. وەک پیشەی ئادەمیزادی گەوجە، هیچ نرخی ئەو نیعمەتەمان نەئەزانی کە لە قولی مستمانا بوو. پەنجەمان تەنیا سەر جێگای ئێش و ئازار ئەخست و ناوچاو و ژیانی خۆمان بە لەعنەت ئەکرد نەمانئەزانی ڕۆژێک ئەبێت تۆڵەی ژیان بەرچەپۆکمان بدا، هەریەکە بەلایەکا تەفروتوونامان بکات.

برا! بەتەواوی بڕوام هەیە ئێستا تۆش وەکو من لە دنیادا نیعمەتێکی گەورە لەناو چاوی خۆت بخوازی:

تەنیا پێککگەیشتنەوەمانە کە ئەوسا ئەم پێکەوەبوونە دڵی هیچ کاممان زۆر و کەم دەربەستی نەبوو. ئاخ چەند خۆشە دوو هاودەرد لە قوژبنێکی کشوماتا سەربنێن بەسەری یەکترەوە، سکاڵای ئێش و ئەندێشەی خۆیان بکەن.

بەڵام ئەفسووس، وەکو منالێکی ساوا، ئەوسا زانیم چۆلەکەکەم زۆر جوانە کە لەدەستم فڕی و بەناخی ئوفقی تەماویدا چووە خوارێ ئیتر ئێجگاری ون بوو.

ئێستا ڕەنگە منطق و لێکدانەوە بەکەڵکی زبانی پاراوی ئامۆژگاریکەرێکی سارد و سڕ بێت، ڕەنگە ئاسان بێت خەڵق بڵێن: پاش ڕابردوو گریان بێ سوودە، بەڵام دڵێک کە بەساجا چزاوە بەم دەرمانانە فێنک بێتەوە هەیهو... هەیهو...

(گۆڤاری گەلاوێژ- کانوونی یەکەمی ١٩٣٩)

تاسەی لێوی ئاڵ

ئەی یار- هەستیم جۆش ئەدا، ڕۆحم لێوان لێوە بەدڵۆپێکی تر لەتەوقی سەرمەوە سەر ڕیز ئەکات، یاخود پێستم وەک بۆمبای لەناوا بتەقێ لێک ئەبێتەوە لەناو پێستی لەشما نەگۆشت و بەز ماوە نەئێسقان و ڕەگ نە ناو سک هەموو بەسەریەکا جۆشی خواردووە بووە بەخوێنێکی کوڵ بەکوڵ بەئاگرێگی تیژ بەعیشقێکی پاک، سۆزی عەشق، هەستمی تواندۆتەوە، پالاوتوویە، لەتڵپە ڕزگاری کردووە... ئێستا لەباتی - من- ی مادی گرێکی مەعنەوی، ڕۆحێکی پەتی لەسەر تەوقی سەر ئەسوورێتەوە.

ئەی یار هەوای ژوورەکەت کەیلی بۆنی بەهەشتی، کەیلی پرشنگی بلوور ئاوێنەییە... لەرەی ئەسپایی مۆسیقیشی تیایە. ئا لەناو هەوایەکی وا پڕ شیعر و پڕ خەیالا: سوراحی شەرابی دێرینە لەدۆڵاب دەردێنی... پیاڵەی گوڵداری لێ پڕ ئەکەیت بەشێنەیی ئەینێیی بەسەرەوە. بەرەبەرە بەرەو مەستی ئەچی، ڕەنگی ئاڵی نەشئەت لەگەڵ ڕەنگی ئاڵی جوانیت تێکەڵ ئەبێ. جار جار دزە نیگایەکی بۆ ئەچەرخێنێتە ئاوێنە.

ئەی ڕەنگی چاو جازبەی جوانی- لەزەتی دڵنیایی پێ ئەچێژی ئینجا زەردەخەنەیەک: ئاخ یەزدانی پاک زەردەخەنەیەکی گەلاوێژی بەسەر یاقوتی لێوتەوە ئەدرەوشێتەوە ئا لەو حەلەدا ئاواتی عومرم، خەوی شەو و ڕۆژم، هیوای ژیانم، بێنەرە دی:

لێوت بێنە: هەموو عەشقم... هەموو سۆزی دەروونم هەموو ڕۆحی ئاگرینم، هەموو

شیلەی هەستیمی تێ بڕێژم. ئەی یار لێوت بێنە- چونکی لێوی ئاڵ: هەم گوڵی بەهاری شیعرە، هەم پیاڵەی شەرابی عەشق- ئەو گوڵەی کە ژیانی جاویدانی ئینجانەیەتی، ئەو شەرابەی کە عەرشی پەروەردگار مەیخانەیەتی.

(ژیان- ژمارە ٤١٠ ئەیلولی ١٩٣٤)

گوڵێکی نەوشکفتەی شیعر

پیرەمێرد لە ڕۆژنامەکەیدا بەم جۆرە گۆران بەخوێنەران ئەناسێنێ

ژیان، ٦ی ئابی ١٩٣١

چەند ساڵێک لەمەوبەر خۆشبەختانە ڕێم کەوتە شارێکی لەتیفی کوردستان. موددەتێکی موناسب لەوێ مامەوە. حەیاتێکی سادە و زەریف، حەیاتێکی پڕ لەشیعر و سونوحاتم ڕابوارد. ئەتوانم بڵێم ئەم شارە بەدەشت و دەری شاعیرانەوە، بەشاخ و نزاری پڕ لە ئەحلام و خەیاڵاتیەوە لانەیەکی ئەزەلی و ئەبەدی شیعرە، زەڕاتی هەوای پڕ لە ئیلهامە. تاریکەشەو و مانگەشەوی موتەساوییەن شاعیرانە و وەحی بەخشە. بن هەر لقی داری باغێکی صەد فریشتە و صەد پەریی شیعری لێیە و هەر بەم سەبەبەوەیە لە ڕۆژێکەوە بناغەی نراوە بێ شیعر و شاعیر نەبووە.

ئا لەم شارەدا ئەوەل ڕۆژی مواصلەتم لاوێکی زیرەک تێگەیشتوو، ڕەقیق و فەقەت مەحجووب جەلبی دیقەتی کردم. ئیفراطی مەحجووبیتەکەی تەقریبەن کردبووی بەمەردوم گوریز. غالیبەن گۆشەیەکی ئینزیوای پڕ حسس و خەیاڵی تەرجیح ئەکرد بەسەر حەیاتێکی پڕ جۆش و خورۆشی ناو خەڵقدا.

موعارەفەمان بۆ موددەتێکی مەدید عیبارەت بوو لەچەند مولاقاتێک فەقەت بەرەبەرە مولاقاتەکەمان تەزایودی کرد، ئاشناییێکی موتەقابیل هاتە وجوود- ئاشناییێکی فکر و حیسی قەناعەتی کامیلم بۆ حاصل بوو کە دوور لە ژێر پەردەی کەسیفی مەحجوبییەتەکەیدا حیسێکی ڕەقیق و بەرز، تەبیعەتێکی شاعیرانە مەوجوودە و شنەی باییێکی خەفیف کافییە ئەو پەردەیە لابدات. وە بەهەموو مەحاسینی بەدیعیەوە شەخصیەتی شیعرییەی دەرخا. زەمان هات و تێپەڕی ئەرز بەدەوری خۆیدا چەند خولێکی دا و نیهایەت لە سولەیمانی یەکمان گرتەوە. ئەمجارە بەمەمنوونیەتەوە دیم کە کزەبایەکە هەرچۆنێ بووبی هەڵی کردووە و تا دەرەجەیەک بووە بەسەبەبی دەرخستنی شەخصیەتی.

شەوێک کە دیسان لە مەوزوعی شیعر و ئەدەبیات ئەدواین بەدەنگێکی نزم و ڕوویەکی سوور هەڵگەڕاوەوە بەعضێ شیعری خۆی لەبەر خوێندەوە، زۆرم لا جوان بوون و تەلەبی نوسخەیەکم لێ کرد. سبەینێ مەنظومەکانم لێ وەرگرت و کە دووبارە پیاچوومەوە بەتەواوی تەحەققوقی کرد لەلام کە ئەمانە زۆر دوور بوون لە شیعری شاعیرێکی موبتەدی وەیا هەوەسکارێک. عەلاوەی ئاهەنگ و سەلاسەتی مەوضوعەکانیش جاذبیەدار و پڕ حەیات بوون بەخەیاڵێکی ورد و بڵند هۆنراونەوە و بەتەرزێکی جوان و ڕەوان ئەدا کرابوون.

لە گوفتاری وا تێگەیشتم ئەیەوێ ئەمانە لە گۆشەی نیسیاندا بمێنێتەوە. فەقەت من شەخصەن ئەم ئیهمالەم بەرامبەر بە ئالیهەی شیعر بە جورم عەد کرد و بیننەتیجە قەرار درا بەناوی موستەعارەوە نەشر بکرێن.

بە ئیفای ئەم خدمەتە ئەدەبییە زۆر مەسرورم ئەووەل مەنظومەی بەحورمەتەوە خرایە بەر نەزەری خوێندەوارانی گیرام.

پ -واتە پیرەمێرد

کەڵکی ئەدەب

لە سووچی چایخانەیەکدا کۆڕێکی بچووکمان گرتبوو، لە نووسراو -کتێب - ئەدواین، لە ناومانا یەکێک لێوی لە باسی نووسراوی ئەدەبی هەڵقرچان و بەساردیەوە گوتی: من هەزار نووسراوی ئەدەبیم لا پوولێکە، کام نووسەر کە ئەڵێی بەناوبانگە هەر نووسراوێکم بدەیتێ ناتوانم لاپەڕەیەکی لێ بخوێنمەوە؛ بەڵام نووسراوی زانست (عیلم) هەر مەپرسە، بەرگێکی گەورەی (فیزیا) لە ماوەیەکی کەمدا ئەخوێنمەوە، وەکو تەواوی ئەکەم وا ئەزانم خەوێکی خۆشم دیوە، یەکێکی تر هەڵیدایە و گوتی:

«ئەدەب چییە؟ وڕێنە و خەیاڵ پڵاوە، بەڕاستی هەر نووسراوی زانستە کار ئەکاتە سەر ئیقتیصادیاتی وڵات و پێشکەوتن و بەختیاریی میللەت ئەگینا زگی برسی بە وتاری پف هەڵدراو تێر نابێ و، هەزار کەلیمەی ڕازاوە، سەد خەیاڵی دوور و درێژ پوولێکی گیرفان ناکا بە دوو».

هەروەها کەسی سێیەمیش پشتی هاوڕێکانی گرت و گوتی: «بێ گومان ئەمەیە جیاوازی خستۆتە میانی گەلانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواوە، ئەبینین ڕۆژهەڵاتییەکان چاویان بڕیوەتە ئاسمان، لەبەرئەمە تۆزێ هەنگاو بۆ پێشەوە بنێن و، لە سەرەتای

ژیانیانەوە چۆن بوون، هەروەها ماونەتەوە و لە جێی خۆیانا چەقیون، پێشکەوتنیان بۆ نییە؛ بەڵام ڕۆژئاواییەکان چونکە ئەزانن هۆی ژیانیان لەسەر ئەرزە هیچ بەتەنگ ئاسمانەوە نین، چاویان بڕیوەتە بەردەم دەوروپشتی خۆیان، مێشکیان تەنیا بەهەوڵدان خەریک دەکەن بۆ هەڵگرتنی قۆرتی سەر ڕێگایان و، هەتا دنیاش بمێنێ لە ڕۆژهەڵاتییەکان دوور ئەکەونەوە، لەبەر چاومانە گەلانی دەوروپشتمان وەک عەرەب و ئێرانییەکان هەزاران ساڵە هەن و، ئەم ماوە درێژەی ژیانیان بەهونەر نواندن لە شیعر و ئەدەبا بردۆتە سەر، بەڵام ئاخۆ لەناو گەلانی ئێستای ئەوروپادا، کە هەندێکیان ساوای پێنج شەش چەرخی تەئریخن، ئەندازەی هەستیان چییە؟

منیش هەر لە سەرەتای گفتوگۆوە تا ئەهاتم پیشم ئەخواردەوە، دوایی کەوتمە جوولە و ویستم بەکەڵە بەیتێک بەری لافاوی پێشم بەرەڵلاکەم؛ بەڵام ئەم هاوڕێیە دواییەم گورج بواری نەدام و، لەسەر وتاری خۆی ڕۆیشت: لەبەرئەوە من ئەڵێم ئەگەر بمانەوێ لەسەر بناغەیەکی باش کورد پێ بگەیەنین و بیخەینە ڕیزی گەلە هاوچەرخەکانییەوە، پێویستە واز لە شیعر و ئەدەب بێنین و، ڕێی ڕووناکی زانست و ڕاستی (حەقیقەت) بگرینەبەر.

ئەم هاوڕێیانە هەرسێکیان لە دەرچووانی قوتابخانە بەرزەکانن و، هیچ گومان نییە لە دەرچووانی قوتابخانەی بەرزونزم گەلێ خوێندەواری هاونیشتمانان هەیە، کە لەم چەشنە بیروباوەڕەیدان، یا کوتومت، یا بەکەمێک جیاوازی بەلای زۆری و کەمیدا.

ئێستا بەم بۆنەیەوە دێتەوە بیرم چەند لاوێکی پەسند و ناسراوی تریش، کە بۆیان ڕێککەوتبێ ئەم بیروباوەڕەی خۆیان لا دەربڕیوم.

ئەگەر بمزانیایە کورد ژمارەی خوێندەواری ئەوەندە زۆرە، ئەم چەشنە کەمانە لە ڕیزی کەمی (ئەقەلیەت)دا ئەمێننەوە هیچ دەربەست نەئەبووم و، ئەمگوت: هەروەک هەموو کاروانێکی تر با کوردیش لە ڕەوی ڕاپەڕینی ژیانیا چاو لەیەک دوو تەرەفی خۆی بپۆشێ، مەبەستی هەرە گەورەی ئەوە نییە کاروانی حەرەکەتی بەڕێگای ڕاست و هێمنا لێخوڕێ بۆ ئامانجی؛ بەڵام ئەمەیان کارم لێ ئەکا، ئەمانە بەشی زۆری خوێندەوارانی کوردن، کە لە خۆیا خوێندەواری ئێجگار کەمە و بەشی زۆری ئەم کەمەیش شوێن باوەڕی چەوت و بێ جێ کەوتبێ، ئەی کێ پەلی گەلە دواکەوتووەکەمان بگرێ؟ بیخاتە سەر ئەو شەقامە، کە میللەتانی تری لێوە گەیشتۆتە هەوارگەی بەختیاری؟

لەبەرئەمەیە بە پێویستی دەزانم ئێستا ئەو بیرانە بخەمە سەر کاغەز، کە لە کۆڕەکەدا بەبیرما ئەهات و ئەچوو، هەوڵی لێدوانیانم بۆ هەڵنەئەکەوت پێشکەشی خوێندەوارانی

(گەلاوێژ)ی(١) بکەم، تا بەو بیروباوەڕە ئەو هاوڕێیانەم یەکەیەکە بخەمە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە، چونکە بەهۆی ئەوەوە، کە ئەوەندە بێ تێبینی دانیان پیا نراوە بێ هێز ماونەوە و بەهیچ جۆرێک بەرگەی لێدوانی سەرپێیش ناگرن، چۆن کابرایەک خۆی بە خوێندەوار بزانێ ئەتوانێ نووسراوی زانست یا فەلسەفە لە ئەدەب جوێ بکاتەوە.

یا چۆن زات ئەکا بڵێ زمانی زانست تەڕ و پاراوترە لە زمانی ئەدەب؟ یا بڵێ لەمیان باش ئەگەم و لەویان هیچ؟ ئەوروپایی تەنیا لەگەڵ زانست و کارسازی خەریکە و ڕۆژهەڵاتی پێچەوانەی ئەو لەگەڵ ئەدەبی ڕووت؛ بەڵام ئەو مەعنایانەی بەتێکڕایی لەدەمەتەقێی هەموویان دەرئەچێ، ئەتوانین بەم چەشنە چەند قەڵەمێکی ئەساسی لێ دەربهێنین و تێکۆشین بە پێی ماوە وەرامێکی کورتیان بدەینەوە:

١- ئەدەب چییە؟ ٢- بەراوردی ئەدەب لەگەڵ زانست و کارسازی لەگەڵ دەزگای تری کۆمەڵایەتی. ٣- بە تایبەتی کەڵکی ئەدەب بۆ کورد.

تەئریخی ئەدەب و زانستەکانی دەرحەق بەئەدەب، تەئریخی هونەرە جوانەکان و زانستەکانی دەرحەق بە هونەرە جوانەکان دوور و درێژ بەزبانی زانستی وەرامی ئەم پرسیارەیان داوەتەوە. ئەدەب چییە؟ پێویست نییە لێرەدا ئێمە گێرەوکێشەی تەرجەمەی مەتنی ئەو کتێبانە بگرینە ئەستۆی خۆمان ئەوەندەمان لا بەسە، کە بزانین لە دنیادا هەروەکو ئینسانێک نابینی ئەگەر یەکێک لە پارچە ئەساسییەکانی لەشی ناتەواو بێت؛ بۆ نموونە: مێشک، دڵ، جیهازی هەناسە، جیهازی خواردن و هەزم، هەروەها میللەتێکیش نابینی ئەدەب و شیعری نەبێ، کە لەگەڵ ئایین، ڕەوشت و خوو، زبان، تەئریخ، هەریەکەیان چەشنە کەرتێکی حەرەکەتی لەشی میللەتێ دروست ئەکەن.

قەومێکی ئینگلیزی بەبێ ئەدەبی ئینگلیزی، قەومێکی فرانسزی بەبێ ئەدەبی فرانسزی، قەومێکی ژاپۆنی بەبێ ئەدەبی ژاپۆنی. هێنانە بەرچاو چەندە دوورە لە ڕاستی!

بێینە سەر کەڵکی ئەم پارچەیە بۆ لەشی میللەت، دڵ ئەو مەلەکەیەیە هەست بەشادی و خەفەت ئەکات، لە دەروونی ئینسانا بۆ ئینسانێک چی بێ، ئەدەبیش بۆ کۆمەڵ کوتومت ئەو شتەیە. دەوری تاکێکی (فەردێکی) کۆمەڵیش، لە باری کۆمەڵایەتییەوە هەر ئەوەیە. پیاوێک بێنە پێش چاو تووشی چەشنە نەخۆشییەک هاتبێ، ئەو جوانییانەی لە زەوی و ئاسمان هەیە، لە ڕەنگ و دەنگ و بۆ هەست بەهیچ کامیان نەکات، ئەو تامەی لەناو ناوی خۆشدا هەیە، ئەو جوانییەی لە کردەوەی شیرینا هەیە، ئەو بەرزییەی لە ڕەوشتی چاک و پاکا هەیە، ئەو ڕووناکی و بریسکانەوەیەی لە

بیروباوەڕی ڕاستا هەیە، هەمووی لا هیچ بێ لە بەهرەی چێشتنی ئەمانە بەشبڕاو بێ، تکا ئەکەم ئەم پیاوە کلۆڵە، کە بەفەرزی مەحاڵ دروستی ئەکەین، ئەبێ نرخی ژیانی چەن بێ؟ باوەڕ بکە ئەدەب نەبوایە، - کە سوپاس بۆ کردگار - ئەم بوونە نەسەری ئەگرتە ئێمە هیچ کامان بەوانەشەوە، کە بەچاوی سووک بە ئەدەبا ئەڕوانن، ژیانمان لە ژیانی ئەو پیاوە باشتر و خۆشتر و بەمەعناتر نەئەبوو.

ئەدەب و شیعریش بەتێکڕایی هونەرە جوانەکان، ئێمە وا لێ ئەکا لە کاتێکا لەگەڵ گاجووت لەسەر ئاخوڕێک ئەلەوەڕێین لەلایەکی ترەوە گیانمان، ژیانی دەروونیمان لەگەڵ فریشتە دەست لە گەردن بەئاسمانەکان بسووڕێنەوە، هەر ئەوە لە شەڕە شەقی ژیان تاو ناتاوێک لەشی شەکەتمان ئەگرێتە باوەشی، دڵی سەغڵەتمان ئەلاوێنێ، گیانی ماندوو و مردوومان ئەحەوێنێتەوە، هەر ئەوە تاوێک ئەبێ بەزبانی ئایین تاوێک ئەبێ، بەزبانی فەلسەفە تاوێک، بەزبانی سەرکردەی شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی گەل لە بێدارمان ئەورووژێنێ، ئەمانکا بەگژ جەور و ستەما، بێزارمان ئەکا لە خراپە، هانمان ئەدا بۆ چاکی، بۆ ڕاستی بۆ داد و ئینساف، ئەو کەسانەی نرخی ئەدەب ناسەلمێنن بۆ عیبرەت (پەند) لە ئینگلیزەکان وەرناگرن، کە ڕازین بەوە هیندستانیان لە دەست دەرچێ، نەک شەکسپیر لە تەئریخی ئەدەبیات کەم بێتەوە! بەتایبەتی ئەدەب بۆ کورد، کە لە سەرەتای دروستکردنی هەستی میللیدا چەشنی هیچ پێویستییێکی تر نییە، کورد ئەیەوێ پێشکەوێ، یەکێتی دروست بکات، دەزگای شارستانی و ژینی تازە دامەزرێنێ، بەقسەیەکی کورت ئەیەوێ خۆی بگەیەنێتە ڕیزی قەومانی پێشکەوتووی دنیا.

بۆ چاوێک بەتەئریخی ئەو قەومانەدا نەگێڕین، کە لە پێش کوردا ئەم شەقامەیان بڕیوە، لە ئەنجامدا بەئاوات گەیشتوون، لەم لاپەڕە درێژەدا ئەخوێنینەوە، کە هەر قەومێک گەیشتبێ بەپایەی شارستانی لە پێش هەموو دەزگایەکی تری کۆمەڵیدا، وەک دەزگای زانست، کارسازی، بازرگانی، ئایین، دانانی دەستوور، دەزگای ئەدەبی دامەزراوە لەوێشەوە درەختی شو پێگەیشتووە، بەری تەواوی دەمی کۆمەڵی شیرین کردووە، ئەوسا دەزگاکانی تری کۆمەڵایەتی لەسەر بنج و ڕیشەی ئەم چووزەرە نەمامیان دەرداوە.

لەناو یۆنانییەکانا شیعری (هۆمەر) پێش فەلسەفەی ئیفلاتوون، زانستیی ئەرستۆ، دەستووری سولون، ئاوەدانیی چەرخی پەرەکلیس کەوتووە، عەرەبەکان حەوت هەڵواسراوەکەی شیعریان لە پێش موعجیزەی ئایینی ئیسلام و شارستانییەکانی دەوری ئەمەوی و عەباسیدا هاتوو، کارەساتە عیلمییەکانی چەرخی تازەش بێنەرە پێش چاو،

ئەبینی هەرچی داهاتووی عاجباتی هەیە لە دنیادا لە پێشا لە خەیاڵخانەی ئەدیب و شاعیرەکان زاون، لە پاش سەردەمێک لەوێوە گواستوویانەتەوە بۆ شوێنە بەکەڵکەکانی، ئەمجا بۆ دەستی وەستا و کرێکار. شۆڕشە بەکەڵکەکانی تەئریخ، ڕاپەڕینەکانی ئایینی، سیاسی، کۆمەڵی، ئیصلاحەکانی ئیقتیصادی ئەمانە هەموو هانە هانەی یەکەم جاریان لە شیعر و ئەدەب بیستووە.

پێغەمبەر، دانا، کاربەدەستان، کەرەستەی پەیغام و دەستوور و فەرمانی خۆیان تا ڕادەیەکی گەورە لە ئەدیب و شاعیرەوە وەرگرتووە، شیعر و ئەدەبە چاوی گەل ئەکاتەوە بۆ بینین، ڕێگای ڕاستی گوێی پێ شل ئەکا بۆ بیستنی دەنگی حەق، دڵی تینوو ئەکا بۆ بیروباوەڕی پاک و جوان.

تۆ شیعر و ئەدەبێکی بەرز و پێگەیشتوو لە کوردستانا بێنە بەرهەم لە پاش سەردەمێکی زۆر کەم نیشتمانێکی پڕ لە ئاسایش و ئارام، گەلێکی بەهێزی یەکگرتوو، ئامانجێکی پیرۆز، سەرکردەیەکی ڕاست و دڵسۆز، شارستانێکی پڕ لە زانست و کارسازی، بەکورتی بەهەشتێکی بەختیاری لە من داواکە.

سەرنجێکی کورت لە شیعر

ئەگەر بۆ تەعریفی شیعر گوێ لە قسەی شاعیرەکان خۆیان بگرین، لە دنیایەکی جوانی خەیاڵ و ئایدیاڵدا وێڵ ئەبین، هەندێ عیبارەت ئەبیەین، کە زۆرتر مەعنای ستایش و پەسەندیان لێ وەرئەگرێ، نەک تەعریف و ناونیشان هەڵدان، بۆ نموونە: شاعیرێک شیعر بەبەهرەی ئاسمانی ئەداتە قەڵەم، یەکێک بە سروشی خوایی، یەکێکی تر بە سیحری حەلاڵ، تەنانەت هەندێ جار شاعیر لە ڕیزی پێغەمبەرانا دائەنێن، وەک لەم نیوە شیعرە دەردەکەوێ:

در شیعر سەتن پیغەمبراتر (مصرعی فارسی)
لە شیعرا سێ کەس پێغەمبەری خوان
خاوەندی خەمسە (پێنجە)ی نیظامی بەناوبانگیش ئەڵێ:
شیعر ئەست لطیفەء إلهی
مضمون سپیدی و سیاهی (فارسی)
شیعر لیطیفەی خوا
ڕەش لە سپی جیا ئەکا

لە شاعیرەکانی ڕۆژئاواش، سوللی پردرم (فرانسەیی) بەم جۆرە بە شانی شیعردا هاتووە:

شیعر جۆرێک خەیاڵ کردنەوەیە، کە ژیانێکی بەرزتر خۆی تیا ئەخاتە بەرچاو بەگۆرانی شاعیرەکان چ ئەدیبە کۆنەکان، هەرچەندە زۆریان لە بارەی شیعرەوە نووسیوە! بەڵام کەمتر توانیویانە بەلای تەعریفێکی پڕ بەپێست و جامع و مانعدا بڕۆن، کە بەناچاری چاو بەلایەنی تردا ئەگێڕین ئەبینین منطق زان و فەیلەسووفەکان باشتر لە تەعریفی ڕاستی شیعر نزیک بوونەتەوە، ئەرستۆی باوکی زانستی ئەم سەردەمە یەکەم کەسە لە تەئریخدا، کە ئەم بابەتەی خستۆتە بەر سەرنجێکی لێکۆڵینەوە، وە لە نامەی (پویتیک – شیعر)دا، کە لەلای منطق زانەکانی ئیسلام بە (بوطیقا) ناسراوە، جیاوازیی ناوەندی شیعر و هەڵبەستی خستۆتە بەرچاو.

ئەرستۆ بەچاوی کەرتێکی ئەسڵی تەماشای وەزن و قافیە ناکا بۆ شیعر، ئەمانە بە وێنە و بەرگ دائەنێ وە بەپێویستیان ئەزانێ تەنیا بۆ هەڵبەستی (نظم) نەک شیعر، وە لای وایە زۆر هەڵبەست هەیە هیچ بەلای شیعردا ناچێت، هەروەک زۆر قسەی پەخشانیش پێویستە لە ڕیزی شیعری ساغدا جێگای بۆ بکرێتەوە.

حەکیمەکانی ئیسلامیش بەو پێیەی بنەڕەتی زانیار و فەلسەفەیان لە سەرچاوەی ئەرستۆ ئاوی بۆ هاتووە هەر هەمان ئیشیان دووبارە کردۆتەوە، بەهەندێ جیاوازیی کەم و زۆر نەبێ لەگەڵ یەکتر:

جارجارێکیش هەڵکەوتووە، کە لە لکێکی بابەتدا سەرنجی قووڵتر بدەن و وردتر ببینن یەکێک لەو شتانەی هەتا ئەوپەڕ شوێن ئەرەستۆ نەکەوتوون تیایا قبوڵکردنی هەندێک پەخشان بووە بەشیعر، لەناو نووسەرەکانی ئیسلامیی کۆندا هەرگیز مەیل نەبینراوە وەزن و قافیە لە تایبەتی (خاصیة)ی شیعر جوێ بکرێتەوە. بەدروستیش سەرنج بدەین ئەبینین، کە لە گشت زمانەکانی ڕووی زەویدا شیعرێک، بە شیعر دانرابێ و پشتاوپشت هەتا ئێستا بەجێ هێڵرابێ هەر ئەو شیعرانەن، کە بەپێی تایبەتێتی و پێوانەی نەتەوەی عائیدی خۆیان وەزنێکی تایبەتییان هەیە. تەنانەت قافیەش لەناو هەندێ نەتەوەدا بە پێویستی بنجی (أصلي) دائەنرێ بۆ شیعر، ئەگەرچی شیعری ئەم نەتەوانە هەرگیز وەک هی ئەوانی تر نەیتوانیوە بەکێوی ناوبانگی ئیستاتیکی بەناوی شیعری پەخشانەوە (نثري فني)، ناو بەناو ئایا بخوێنینەوە. سەرەتای داهێنانیان لە سەدەی نۆزدەم بەرەو ژووررووتر نابێتەوە. یەکەم جار شاعیرەکانی فەرەنسە خستیانە کوڕەوە. لایەنگرەکانی – تازەبوونەوە–ی تری دنیا لەوانەوە وەریان گێڕا بۆ زمانەکانی خۆیان ئەمەش لەئەنجامی ئەو پەلامارە سەختانەدا ڕووی دا، کە لەلایەن نووسەرەکان خرانەوە لە سەدەی هەژدەیەما بەپەلپی ژیانی وەزن و

قافیە ئەکرایە سەر شیعر، ئەمانە ئەیانوت، کە وەزن و قافیە بەند و زنجیرێکی بەبێ کەڵک و بەبێ پێویست دەستوپێی شیعریان بەستۆتەوە.

شاعیر هەرچەندە زاڵیش بێ بەهۆی ئەرکی وەزن و قافیەوە ناتوانێ نیازی تەواوی بەڕەوانی بخاتە سەر کاغەز بەبێ ئەوەی لە هەندێ جێگادا بەشێکی بیرەکانی لە بنەڕەتدا دەرنەهاوێژێ، یان لە کورتی نەیان بڕێتەوە.

بەشێکی تریشیان بەپێچەوانەوە بە وشە و تەعبیری زیاد و بێ کەڵک درێژ ئەکاتەوە، ئەگەر پێویستی وەزن و قافیە لەکایەدا نەبوایە، نیاز و مەبەستی دڵ زۆر بەئاسانتر و ڕەوانتر ئەدرکا، ئەم پەلامارە هۆی هەرە لە پێشی بێ هێزیی شاعیرەکانی فەرانسە خۆیان بوون، لە سەدەی هەژدەیەمدا گوڕیش دانەمردەوە هەتا لە سەدەی نۆزدەیەمدا چەند شاعیرێکی گەورەی ڕۆمانتیک سەریان بەرز کردەوە، بەپەیابوونی ئەوان ئیتر ڕێگرەکان ناچار بوون دەمیان لێک نێن و بێ دەنگ بن. لە دوا دوایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەما ڕاپەڕینێکی تریش لە شیعری ڕۆژئاوادا ڕووی دا، ئەمجارە (بەیداخ هەڵگر) شاعیرەکان خۆیان بوون، شیعاریان شیعری (ئازاد) بوو، ئەیانوت شیعر لەگەڵ مۆسیقا پەیوەندییەکی ئێجگار بەهێزی هەیە، لەبەرئەوە وەزن نەک بێ کەڵک، یان بێ پێویستە بۆ شیعر؛ بەڵکو گەوهەر عنصرێکی بنجی (أصلي)یە، لە گەوهەرەکانی دروستبوونی؛ بەڵام ئەو بەند و سنوورانەی بۆ شیعری کلاسیک دانەنراون ڕێگا لە شاعیر ئەگرن لە مەیدانی بابەتی نووسینەکەیان بەئارەزووی خۆی ئەسپ تاو دا، هەرچەند هەستی گیانیی کردن بە گۆڕینی ئاوازەی بەپێی مەعنا ئەویش بەو پێیە جۆرێ ڕەوت و غاری بگۆڕێ، کە بەم جۆرە ئەو پەیوەندی و مۆسیقایەی لە ناوەندی وشە و مەعنادا هەیە، لە ناوەندی ئاهەنگی شیعر و مەعناشا پەیدا بێ.

بەم ڕەنگە لە ئەدەبی ئەمڕۆی ڕۆژئاوادا جۆرە شیعرێک کەوتۆتە گەڕ پێی ئەڵێن شیعری ئازاد، یان سەربەست؛ شاعیری ئەم شیعرانە گەلێ دەستکاری لە وەزنە باوەکانا ئەکەن و، هەر کەسەی بەپێی چێژ و سەلیقەی خۆیان وەزنی ڕەنگاوڕەنگ بەپێی تەرتیبێکی تایبەتی لەیەک بابەتا ئەخەنە سەر یەک و شیعری پێ دائەنێن. شیعرەکانیان ئەمڕۆ لەناو گەلێ خوێندەوارا باوی هەیە و ئەندازەی بەرزی و نزمییان هەر کەسە بەپێی بەهرە و لێهاتنی خۆی جیاوازە، ئەوەندە هەیە، کە پێوانی وەزن لای گشت نەتەوەکان وەک یەک نییە، هەر نەتەوە وەزنێکی تایبەتی خۆی هەیە، بە پێوانەی تایبەتیی زمانەکانی خۆیان ئەپێورێن، تەنانەت لە یەک نەتەوەدا ئەگونجێ لە پشتێکەوە

بۆ پشتێ دەستوور و پەیڕەوەکانی وەزنی شیعر لە جۆرێکەوە بۆ جۆرێکی تر بگۆڕدرێن.

بەڵام هەرچی بابەتی قافیەیە لە شیعری ڕۆژئاوادا ئەو بایەخەی پێ نەدراوە، کە شیاوی سەرنجێکی دوور و تیژ بێ، لە شیعری یۆنانی و لاتینی کۆندا قافیە هەر بە تەواوی نییە، لە بەشێکی زۆری شیعری ئینگلیزیشا هەروەها، بۆ نموونە بەهەشتی ونکراوی -میلتەن- چیرۆکە تەمسیلییەکانی -شکسپیر- ناو بەناوێک نەبێ.

کەوابێ ئەگەر بمانەوێ بەپێی نەریتێک، کە ڕەوایە و باوە و، بە جۆرێک خۆی لە خۆیا هەیە شیعر تەعریف بکەین، ئەبێ وا بڵێین: شیعر قسەی ڕێکخراوە بە ڕەنگێک، کە لە خوێندنەوەیا هەست بەجۆرێکی وەزن بکرێت. بەڵام لەو ڕووەوە، کە شیعر لقێکە لە ئەدەب و ئەدەبیش بە (ڕێکخستنی قسەی جوان) تەعریف کراوە، ئەبێ لە بیرمان نەچێ، کە بنچینەی ئەم تەعریفەی سەرەوە لەسەر قسەی ڕێکخراوی جوان وەستاوە.

ژین ژمارە ١١٢٦و١١٢٧
٤-١١ / ١٢ / ١٩٥٢

کۆنی و تازەیی لە هەڵبەستا

هاوڕێیەکی (هەڵبەست دۆست) جیاوازیی ناوەندی هەڵبەستی کۆن و تازەی لێ پرسیم، ئەوەی توانیم بە دەم وتم، بەڵام ئەو ئەوەندەی پێ بەس نەبوو، لێی خواستم لەم بابەتەوە شتێک بنووسم، بەوەشەوە نەوەستا ئەم خواستەی چەند جارێک دووبارە کردەوە.

جیاوازی لە ناوەندی هەڵبەستی کۆن و تازەدا چییە؟

ئەمە پرسیارێکە لە هەنگاوی یەکەمی سەرنجا وەڵامەکەی زۆر ساکار دێتە بەرچاو، بەڵام پیاو هەتا وردتر ئەبێتەوە گیروگرفت لە ڕێی سەرنج زۆرتر سەر هەڵئەدا. ئەمجا لەگەڵ هەموو دیشوارییەک لە ماوەی بردنی ئەو شوێنەدا لە لاپەڕەی گۆڤارێکی وەک (هیوا)دا چنگ ئەکەوێ، وەڵامی پرسیاری هاوڕێی خۆشەویست ئەخەمە بەرچاوی گشتی، نەک لەبەر پەرموونەوە بە توانستی خۆما بەڵکو بەو نیازە کە ئەم چەند دێرە وەک سەرەتایەکی کردنەوەی باس بخەمە بەرچاوی ڕۆشنبیرەکانمان بۆ لێدوان و لێکۆڵینەوە و بۆ دۆزینەوەی وەڵامی وردتر و نزیکتر لە ڕاستی، چونکە ئاشکرایە کە ئەم جۆرە پەیجوورییانە لە وێژەی کوردیدا شتێکە نەک هەر بە کەڵک، بەڵکو زۆریش پێویستە.

لە پێش هەموو شتێکا ئەبێ وەکو سەرەتا (مبدأ)ێک ئەو ڕاستییە بخەینە بەرچاو، کە لە جیاکردنەوەی هەڵبەستی کۆن و تازەدا هەتا قەڵەمی درشت بگرین بەدەستەوە

نیشانەکردن و دیاریکردنی سنوور ئاسانتر ئەبێ، بەڵام کە چووینە ناو باسی وردەکارییەوە شتەکان و بابەتەکان وا بەسەر یەکا ئەئاڵۆزکێن و تێکەڵ ئەبن، کە سەردەرکردن لە بڕیارێکی دڵنیایی بەخش لە وزە ئەچێتە دەرەوە، بەڵام دروستە بۆ ئاسانکردن تەنیا بۆ سەردەمی درێژەکێشانی باس و بەراوردەکەمان چاو بپۆشین لەو نموونە دەگمەنانە و، لە تایبەتییەکانی سەردەم و زرووفی دەستەی کۆن و تازە، جگە لەوەش چاو بپۆشین لە جیاوازیی موستەوای بەرهەمی تێکڕایی و تاکەتاکی هەردوو لاشیان بۆ ئەوەی بتوانین بچینە بەراورد و سەرنجدانێکی واوە، کە سەرمان بۆ لێ دەربکرێ.

بەر لە گشت با لە (وێنە - شکڵەوە) دەست پێ بکەین، نەک لەبەر گرنگیی وێنە، بەڵکو لەبەر ئاسانتر بوونی بەراورد لە مەیدانی بابەتە درشتەکانی هەڵبەستا:

١- هەڵبەستی تازەی کوردی، بە زۆری چووەتەوە سەرکێش (وەزن)ە نەتەوەییەکەی حونجە- پەنجە (هیجا- مقطع) لە کاتێکا کێشی هەڵبەستی کۆن (عروض) بوو، کە ئێستایش هێشتا لایەنگیری لەناو بوێژەکان ماوە، کە ئەمانە لە سەرێکەوە کەمایەتین لەسەرێکیشەوە نوێنەری ڕێژگەیەکی کۆنن، جگە لەمە بوێژی بەناوبانگ مەولەوی و بوێژەکانی تری شێوەی گۆرانی (هەورامی)یش بەعەرووز نا بەکێشێکی دە حونجە (هیجا)یی هەڵبەستیان داناوە.

٢- قاڵبی هەڵبەستی کۆن قەسیدە، غەزەل، پێنج خشتەکی، چوار خشتەکی، تەرکیب بەند... بووە، لە کاتێکا قاڵبی هەڵبەستی تازە ئەگەر لیریک (غنائي) بێ پارچەیەکی کورت، یان درێژ ئەبێ، کە پێکهاتووە لە ژمارەیەک بەندی دوو دێری یان ٣، ٤، ٥، ٦... تاد، کە قافیەی ئەم بەندانەش بە مەرجێک لە دوو دێری کەمتر نەبێ، بەڵێ جۆری جیاواز پێکەوە ئەبەسترێن، لە هەڵبەستی تازەدا وێنەی قاڵبی دراماتیکی هەیە، کە لە هی کۆنا نییە، بەڵام قاڵبی داستان (مەلحەمە) و هەڵبەستی چیرۆکی لە کوردیی کۆن و تازەدا -تێکڕا- وەکو یەکن.

٣- هەڵبەستی کۆن دوایی هەموو بەیتەکانی بەدرێژەکێشانی قەسیدە یان غەزەل لەسەر یەک قافیە ئەڕوا، بەڵام یەک قافیە لە هەڵبەستی تازەدا دێرەکان زۆرتر دوو دوو ئەبەستی پێکەوە، لای ئەوپەڕی لە قافیە بەندی دێرەکانی یەک بەند زیاتر تێناپەڕێ.

٤- لە هەڵبەستی کۆنا نرخی وێنە لە پێش نرخی ناوەڕۆک (محتوى)دا دێ لەبەرئەوە نیشانەی وشەبازی لە هەڵبەستی کۆنا زەق ئەکەوێتە بەر چاو - جیناس، لەف و نەشر... تاد، بەڵام لە هەڵبەستی تازەدا بەتایبەتی لە هی قوتابخانەی ڕیالیزمی

تازەدا وشەبازی و زەڕکەشی کردنی ئوسلوب باوی نەماوە لەباتی ئەوە لەنگەری بایەخ پێدان خراوەتە سەر ناوەڕۆک.

٥- بایەخدان بەڕازانەوەی وێنە لەگەڵ ئەو ماوە تەسکەی یەکیەتی قافیە دروستی ئەکا، هەڵبەستی کۆنی ناچار کردووە یەکێتی بابەت (وحدة الموضوع) بترنجێنێتە ماوەی بەیت. لە غەزەل یان قەسیدەیەکا بەیت لە واتا (معنى)دا ئەوەندە سەربەخۆیە، کە پیاو ئەتوانێ بەیتەکان بەهەوەسی خۆی پاش و پێش بخات، بەبێ ئەوەی هەست بەجیاوازییەک بکرێ، لە هەڵبەستی تازەدا یەکێتی بابەت دابەشکراوە بەسەر هەموو پارچە هەڵبەستەکەدا، لەبەرئەوە لە پارچەیەک هەڵبەستی تازەدا نەک هەر لەبەر جیاوازیی قافیە، لەبەر تێک نەچوونی ڕیز پێوەگرتنی بابەتیش زۆر گرانە تاقە دێرێک چییە لە شوێنی خۆی بگوێزرێتەوە. لە وێنەی وێژەییدا ئەمانە بوون (بەقەڵەمی درشت) جیاوازییەکانی ناوەندی هەڵبەستی کۆن و تازە، ئەمجا با چاوێک بگێڕین بە ناوەڕۆکا.

ئاشکرایە ناوەڕۆکی هەڵبەستیک لەم گەوهەرانە پێکدێت: بیر، ئەندێشە (خەیاڵ) هەست (عاطفە). هەرچی هەڵبەستی کۆنە لە بایەخدا هەست و ئەندێشە ئەخاتە پێش بیر، لە کاتێکا هەڵبەستی هەرە تازە (ڕیالیزم) پایەی یەکەم بەبیر ئەدات، ئەمە سەرەڕای ئەو جیاوازیانەی لە ناوەندی چەندێتی و چۆنێتی ئەم سێ گەوهەر (عنصر)ەدا هەیە لە هەردوو جۆری هەڵبەستا:

بیر: بیری هەڵبەستی کۆن شەقڵی تایبەتی ڕژێمی دەرەبەگیی پێوەیە، لە سەرێکەوە ئایدیالی (مثالي)یە بەرامبەر بەڕیالیستی بیری هەڵبەستی تازە. لە سەرێکی تریشەوە زۆربەی ئەم -کۆن- خۆیی (زاتي)یە، لە کاتێکا زۆربەی بیری هەڵبەستی تازە لە دنیای بابەتی (موضوعی) وەرئەگیرێن، ئەگەرچی لە دەربڕینا ڕەنگی بۆتەی هونەریی بوێژ ئەگرێ.

بەها هونەرییەکانی سەردەمی دەرەبەگی سەر دەفتەریان پاڵەوان پەرستی بوو، پاڵەوانی بابەتی هەڵبەست سێ کوچکەی (یار) و (میر) و (پیر) بوو. سەرچاوەی بیرێک، کە وتە و واتای پیاهەڵدانی میری پێ ئەڕازایەوە ئەفسانە بوو، میر لەشی هەرە ساغی چوارپەلێکی ئیفلیجیش بوایە، هەمیشە بەزۆری بازوو ڕۆستەمی داستان، بەسێبەری دەرگا سولەیمانی زەمان، بە سام و شکۆ ئەسکەندەری ساحێب قران، جادووکاری و تەلیسمەکانی ئەفسوونیش سەرچاوەی زانیاری بوون، بۆ هەڵبەستی ستایشی پیر، نوێنەری جوانییەکانی سروشت و ژوور سروشت هەموو، کە لای بوێژە دڵدارەکان یاربوو، ئەمیش زۆرجار پریشکی ئەفسوون و ئەفسانەی لێ ئەپژا، ئەبوو

بەسەرکردەی لەشکرێک، کە برۆکانی دوو شمشیری تیژ و برژانگەکانی ڕیزە تیری ناو تیردان و پرچی کەمەندی لەشکری دڵان بێ، لە سەری ئەفسوونی پیریشەوە چاڵی چەناگەی بیری زەمزەم خاڵی ڕوومەتی زەنگی پەچە و سێبەری زوڵفی کافرستان، خەتی تازەی ڕووی ئایەتی قورئان بوو.

بوێژی تازە ئەو جووتە پاڵەوانەی دەمێکە ناشتووە، کە میر و پیریان پێ ئەڵێین یاریشی ڕزگار کردووە لەو دەربڕین (تعبیر)ە بێزراوە، کە باڵا شۆخەکەی کردبوو بەسنگی دیوەخان، هەرچی چەکی ئاغا هەیە هەمووی پیا هەڵواسیبوو، لە هەڵبەستی کۆنا ئەوەی لە پاڵەوان بەجێ هێنانی ئەخوازرا هەموو ئاوات و ئارەزووە خۆییەکانی بوێژ بوو. بەرژەوەندییەکانی خۆی بوو. ئێستا ئارەزووی ئاواتەکانی گەل، داخوازی و پێویستییەکانی کۆمەڵ لە پاڵەوانی هەڵبەست داوا ئەکرێ. پاڵەوانی هەڵبەستی تازەش تێکۆشەرە، تەنانەت یاریش بە جوانییە دڵ چەسپ و سرووشتییەکەی ئێستایەوە هاوبەشی خەباتی پاڵەوانە، ئەگەر ڕاستەوخۆ خۆی نەبێ، پاڵەوان!

هەست: وەکو لەسەرەوە گەیانمان، واز لە بەرهەمی بوێژە بەرزە دەگمەنەکانمان بهێنین بەجۆرێکی جوێ کراوەیی وە تەنیا لە نموونە بدوێین لە تێکڕای بەرهەمەکانی وێژەی کۆن، بەخەیاڵ لەسەر یەکتری کەڵەکەمان کردووە، ئەبینین ڕاستە ئەم بەرهەمە ژاوەی دێ لە جۆشی هەستا؛ بەڵام ڕەخنەگرەکانی وێژە ناونیشانی هەستی وێژەیی بەم جۆرە هەڵئەدەن، هەستی وێژەیی نابێ کەسەی (شخصي) بێت و تەنیا بەشوێن بەرژەوەندیی بوێژ خۆیا بسووڕێتەوە، دوایی نابێ هەستەکانی خەم و خەفەت بەجۆرێک بن، ژیان لەبەرچاوی مرۆڤ بکەن بەدۆزەخی ئازار و بێ هیوایی، هەروەها هەستکردن بەجوانی ئەبێ لە سنووری تەسکی جوانییەکانی ئافرەت و سروشت ڕانەگیرێ و، پەرەی پێ بدرێ، تا ئەوپەڕی ڕادەی هەستکردن بەجوانیی بەرهەمێکی هونەری، یان ڕەوشتێکی جوان، یان بیرێکی بەرز یان خوویەکی شیرین، یان فرمانێکی بەکەڵک بەوێنەی - لە پێش هەموو شتێکا - کردەوەیەکی شۆڕشی خۆبەختکەرانەی تێکۆشەر.

جگە لەمەش ڕەخنەوانەکان شتێکی تریش ئەکەن بەمەرج بۆ بەهای ئیستەتیکی (القیمة الجمالیة)ی هەست بەگشتی لە هونەرە جوانەکانا و بەتایبەتی لە هەڵبەستا هاوهەستی کردن لەگەڵ ژیان! واتە بەهەست لەگەڵ ئەو شتانە نەبین، کە ژیان لەبەرچاو ئەخەن؛ بەڵکو چێژ لەو شتانە وەرگرین، کە پترمان ئەنووسێنن بە خۆشی و شیرینیی ژیانەوە.

ئەم پێوانەیە لە بازاڕی هەستا ڕەنگە بەشێکی هەڵبەستی تازەش نەگرێتەوە؛ بەڵام هەڵبەستی کۆن بەزۆربەییەکی نزیک لە سەرجەم هەستی پێچەوانەی دەربڕینە بەرامبەر

بە ژیان. لە ڕاستیشا ئەو شتەی پێی ئەڵێن (گیانی سەردەم) ماوەی نەداون بتوانن بەجۆرێکی تر تەماشای ژیان و دنیا بکەن.

ئەندێشە: هەڵبەستی کۆن باڵی ئەندێشە (خەیاڵ)ی زۆر تیژ بووە؛ بەڵام ئەندێشە کاتێک نرخێکی هونەری ئەبێ، کە نیگارکێشی هەستە پەسەندەکانی لای سەرەوە بێ، ئەندێشەیەک پاڵەوانەکانی ئەسکەندەرنامە و دێوەکانی کێوی مازیندەران بهێنێتە دی، تەنیا ئەتوانێ هاوتەمەن و هاومێشکی مناڵ ژێر کاتەوە و، هەرگیز ناتوانێ تینوێتی خاوەن چێژێکی وێژەیی بشکێنێ، ئەم جۆرە ئەندێشانە لە ڕیزی کەڵکەڵە و ئەوهامدا ئەژمێررێن.

لە جۆرەکانی ئەندێشەدا ئەوەی هەڵبەستی کۆن دەوڵەمەندە تیایا، ئەو جۆرەیە کە پێی ئەڵێن: ئەندێشەی لێکدانەوە -تەفسیری- وەک لێچواندنی چاو بەنێرگس، بەژن بەسەرووی ڕەوان، ڕوومەت بەپەڕەی گوڵ، لە کاتێکا هەڵبەستی تازە بایەخ ئەدا بەئەندێشەی داهێنەران، کە ئەم جۆرە ئەندێشەیە بەرهەمی سەرنجدانی بوێژە لە دنیای جوانی، بەدرێژایی تەمەنی لەپاش ئەوە یەکخستنی ئەو هەست و بیرانەیە بەوێنەیەکی جوان لە قاڵبی پارچەیەکی هونەری، کە پێی ئەڵێن هەڵبەست.

جیاوازییە سەرەکییەکانی هەڵبەستی کۆن و تازە لە وێنەی هەڵبەست و لە ناوەڕۆکیا ئەمانەن، لە تەکنیک و یەکگرتنی گشتی (التركيب العام)ی هەڵبەستیشدا هەندێ بابەتی جیاوازی لەناو کۆن و تازەدا هەیە، بەکورتی بیان خەینە بەرچاوی سەرنج بێ کەڵک نییە:

١- لە هەڵبەستی کۆنا شەقڵی لاسایی بەئوسلوبەوە ئاشکرایە، لە قاڵبا کەس نەیویستووە لە نەریتی مامۆستا پیشەیییەکان لابدات، غەزەل هەر ئەبێ ژمارەی بەیتەکانی تاک بێ و لە (١٥) بەیت تێنەپەڕێت، قەسیدە ئەبێ لەسەر یەک قافیە تەواو بێت و، هەموو دەربڕینەکانی ئەبێ هەر کلێشەی پێشینان بن: نێرگسی شەهلا و، هێلانەی سەمەندەر.

٢- لە بەرهەمی کۆنا ئەو ئارەقەی دانەر ڕشتوویەتی لەناو ڕازاوەیی هەڵبەستەکەیا دیارە، لە کاتێکدا کە بوێژی تازە ڕەنج و ماندووبوونەکەی ئەشارێتەوە.

٣- بوێژی تازە ئەوەندەی بوێژی کۆن لە هونەریی یەکخستنی وشە و سفت چنینی وتەدا وەستا نییە، بەتایبەتی شاعیرەکانی ئێستامان هێشتا لە دەوری تاقیکردنەوە تێنەپەڕیون، لە سەردەمێکیشا ئەژین، کە تەنانەت ئەو فەرهەنگەی وشەی لێ هەڵئەبژێرن بۆ بەرهەمیان هێشتا لە قاڵبا نەمەیبیون. ئەم هۆیە دەستی زۆرە لەوەدا، کە شتی تازە زوو نەتوانێ شوێن پێ پتەو کا لە مەیدانی هونەرەکەی خۆیا؛ بەڵام

لەبەرئەوەی هێزێکی تازەیە و ئەو شەقامەی گرتووە، کە کاروانی مێژووی بەسەردا پێش ئەکەوێ، لە ئەنجاما گرەو هەر ئەو ئەیباتەوە.

هیوا- ژمارە ٣١ ساڵی ٤
کانوونی دووەمی ١٩٦١

نامەیەکی کراوە بۆ دڵسۆزەکانی هونەر و ئەدەب

بەجێیە پیاوە گەورەکانمان، لاوە تێگەیشتووەکانمان، ئافرەتی خوێندەوارمان، پیر و جوان لە خاوەن هەست و چێژەکانمان، لە ئەمڕۆ بەدواوە ئەم کردەوە جوانە بکەن بەسەرمەشق و، بەچاوی پەسەندی تەماشای پایەی کەسانی هونەری جوان بکەن، ئا لەم نیشتمانە دواکەوتووەدا، کە پێویستی چەن بەژیان هەیە، ئەوەندەش پێویستی بەگشت لکێکی هونەرە جوانەکان هەیە، چونکە هونەر: «نیگار، پەیکەر، سەما، مۆسیقا، تەماشا (تەمسیل)، ئەدەب... هتد» ئاوێنەیەکە کە گەل دەنگ و ڕەنگەکانی ژیانی خۆی تیا ئەبینێ، ئەو ژیانەی کە هەمیشە بەرەو پێش ئەڕوا و نزیکتر ئەبێتەوە لە کۆشی نەرمی بەختیاری، ئەگەر برا عەرەبەکان لە ڕێگای بایەخدانا بەئەدەب و هونەر پێویستیان هەبێ بەفرێدانی دە هەنگاو، ئێمە هەمانە بە دە قەڵەمباز، چونکە لە هونەرەکانا تەنانەت لە ئەدەب و شیعریشا هیچ نەبێ دە قاتێک لەوان دواکەوتووترین.

ئەمە نابێ بەشوورەیی دابنێین بۆ ئێستامان، ئەو ڕێگا تەئریخییەی نەتەوەکەمان بڕیویەتی ئا بەم ڕاستیەدا ڕۆیشتووە، ئەمە بەدەست من و تۆ، یا ئەم و ئەو نییە؛ بەڵام لە ئەمڕۆ بەدواوە لەم ڕۆژەدا، کە مانگی دەستکردی ئادەمزاد بەدەوری زەویدا ئەسووڕێتەوە هیچ پەڵپو بیانوومان بەدەستەوە نەماوە بۆ ڕۆیشتن لەسەر کەمتەرخەمی، وە لاپەڕەکانی تەئریخی پاشەڕۆژ لە چەوتی و کەچیی کردەوەی ئێستامان بێ دەنگ نابێ و پشتەکانی لەمەوپاشمان چاوی لێبووردن لە شاعیرانمان ناپۆشن.

بگەڕێینەوە سەر جەژنی بیرەوەریی (رصافي) جگە لەوەی بەم فرمانە دان بەنرخی (رصافي) دائەنرێ لە ئەدەبی عەرەبیدا، لە هەمان کاتدا ماوە فراوان ئەکات بۆ گەشەپێدانی گشت هونەر و شیعری عەرەبیش، وە ڕێز دائەنێ بۆ گشت کەسانی خاوەن هونەر لە عێراقا و لە وڵاتە عەرەبیەکانی ترا، جگە لەوەش بۆ سەردەمێکی درێژ لە گەلێک ناوچەی ناوخۆیی و دەرەوەدا، کۆڕی ئەدەب و شیعری شاعیران گەرم ئەکا، وە ئەبێتە هۆی بووژانەوەیەکی پیرۆز لەو ناوچە ئەدەبییانەدا، وە لە ئەنجامی کارا بەرهەمێکی ئەدەبی بەپیت لە خەرمانی هەنگاوەکانی ئەم بیرەوەرییە هەڵئەگیرێ بۆ

وەرگرتنی ئەم گشت کەڵکانە لە جەژنی بیرەوەریی شاعیرێکی گەورە، ئەگەر لە ڕۆژی لای برا عەرەبەکانەوە ئەوەندە ڕاست بێ، ئاخۆ ئەبێ سەبارەت بەگەلی کوردمان هێنانەدی پێویستێکی ئاوا چۆن بدەینە قەڵەم، لە کاتێکا نەتەوەی کورد لە چاو برا عەرەبەکان و لەچاو گشت نەتەوەکانی تری دنیادا دەگمەنێکی ئێجگار کەم نەبێ لە دەزگاکانی خزمەتی ئەدەب وەک: چاپخانە، ڕۆژنامە و گۆڤار، ئیستگەی ڕادیۆ، هی تەلەفزیۆن، سینەما، تەماشاخانەی کۆمەڵانی هونەری جوێ جوێ و کۆبوونەوەی کەڵچەری (ثقافي)ی هەمە ڕەنگە... هیچ هەر هیچ گومان نابات!! بیرکردنەوەم لەم کونجە تاریکانەی ژیانی نەتەوایەتیمان ڕام ئەکێشێ بۆ ئاوڕدانەوە لە تەئریخی ئەدەبەکەمان، وە لە ڕێگەی بەراوردەوە لەگەڵ (رصافي) زۆر سروشتییە سەرنجم لەسەر ناوی شاعیری شۆڕشیی بەناوبانگمان حاجی قادری کۆیی بچەقێ، لە زنجیرەی تەئریخی کۆندا ئەڵقەیەکە بێ گومان جێگای بەرزتری گرتووە، لەو شوێنەی (رصافي) هەیەتی، لە تەئریخی ئەدەبی عەرەبیدا، با (رصافي) پارسەنگیشی لەوە زیاتر بێت لە بەهرە و مامۆستایانی شاعیرێتی و هونەردا، ئەگەر پیاو بکەوێتە هەڵەی ئەوەوەی جوێیان بکاتەوە لەباری ناوەنگ و سەردەمی تایبەتیی خۆیان، وە لە یەک مەیدانا تەنە بەتەن ڕایان بگرێ و بەراوردیان بکات، ڕاستە هەوێنی شۆڕشگێری لە هەردووکیانا زۆرە، بەڵام لای حاجی گەلێ بەجۆشتر و سەرومڕتر لە دەم دەرئەپەڕێ، دوژمنی هەرەگەورەی دەرەبەگ و شێخ و بەگ و ئاغا لە شیعری کوردیدا تا ئیمڕۆش هەر حاجییە دەربارەی داگیرکەریش لە ڕاستبوونەوە و جووڵان دریغی نەکردووە، وەک لەم مەیدانەدا تێی نەپەڕاندبێ لە (رصافي) هەرچۆنێک بێ لەو هیچ چەپی کەم نییە، ئەوەندە هەیە داگیرکەری سەردەمی ئەو ئیمپریالیستی بەریتانیا نەبووە، جنێوەکانی لە سنووری نەریت و تەختی تێگەیشتنی سەردەمی خۆیان ئاراستەی سنگی داگیرکەرەکانی دراوسێی کراوە، جگە لەمانەش گشتی، هەردوو شاعیر تێنوو و دڵ گیرۆدەی زانستی نوێ بوون، لە کاتێکا کە هەردووکیان بەو زانستە کۆنە گۆش کرابوون، کە ڕۆژ نەبوو توانجی پیسی تێ نەگرن، ئەگەر حاجی لەم ڕۆژی ئازادییەدا بەسەر زەویی کوردستانا بگەڕایە بەهۆشیاریی سیاسی، بەبیروباوەڕ و بەخوێندەواریی ئێستا بینووسیایە ئاخۆ چ پیرە ئاگرێکی بەرئەدایە دڵ و مێشکی خەباتکەرانی ئەم سەردەمەوە؟! لەم ڕۆژەدا چەن بەرێ و جێ ئەبینم لەبەر ڕووناکی ئەم تەقەلا شیرینەدا بۆ ژیاندنەوەی یادی (رصافي) ئێمەیش شاعیرە شۆڕشییە بلیمەتەکەی خۆمان حاجی قادرمان بیر بکەوێتەوە، وە هەر شوێن بە شوێنی هەنگاوەکانی ئەو پڕۆژەیە؛ بەڵام لە

ماوە و ئەندازەیەکی بچووکتری ناوخۆییدا، جەژنێکی بیرەوەریی بەرهەم بێنین بۆ یادی -بەوێنە- تێپەڕینی (١٥٠) ساڵ بەسەر لە دایکبوونی حاجیدا -بەپێی ئەو تەئریخانەی بە دەستەوەن- (٣، ٤) ساڵێک جیاوازی بەرچاو ئەکەوێ؛ بەڵام ئاخۆ شاعیرەکانی کورد کەی تەئریخی لە دایکبوون و مردنیان ئەوەندە ڕاست بووە، کە (٣، ٤) ساڵ هەڵە شیاوی بایەخ کردن بێ لە حسابی تەمەنیا، بەتایبەتی لە کاتێکا کە ئامانج تەقەلایەکی وا پڕ کەڵک و پڕ سوود بێت.

ئەمجا ئەگەر ئەم پێشنیازەم لە دڵی خوێندەوارە خۆشەویستەکان تا هەستێکی لێ خۆش هاتن نەبزوێنی، زۆر شادمان ئەبم کۆمەڵی هونەرە جوانەکان لە سلێمانی بەنامە ئاگادار بکرێت تا ئەگەر ڕووی هاندانێکی ئەوتۆمان دی لەگەڵ برا ئەندامەکانی تری کۆمەڵ زات بدەینە بەرخۆمانەوە، دەست بکەین بەبڵاوکردنەوەی وردە بابەتی ئەو پڕۆژەیەی لە مێشکمانا بۆ ئەم نیازە ڕەنگمان ڕشتووە، ئیتر گیانە نیشتمانپەروەرەکەی حاجی قادر بەهەموو جۆش و شۆڕشگێڕی خۆیەوە چاوەڕێی هەستی دڵسۆزی و وەفایە لە ڕۆڵە ئازادخوازەکانی ئەمڕۆی نەتەوەی کورد.

بەرهەمی وێژەییمان ئەبێ چۆن بێ؟!

بەرهەمی وێژەیی نەتەوەیەک ئەو بەرهەمەیە شەقڵی تایبەتیی ئەو نەتەوەیەی پێوە دیار بێ، تایبەتێتی نەتەوە لە گشت سەرچاوەکانی ژیانیدا، بە ژیانی ئابووری و سیاسی و ئایینی و یاساکانی کۆمەڵایەتییەوە، بە (شکۆ) مێژووییەکانییەوە لەگەڵ چۆنێتی سروشتی نیشتمانەکەی.

لە بوێژە بەناوبانگەکانمان (ئەحمەدی خانی) و (مەولەوی) سەردەفتەری ئەوانەن، کە ئەم شەقڵە لە هەموو پارچەیەکی بەرهەمیانا وەکو چرا ئەدرەوشێتەوە. ئەحمەدی خانی لە هەموو بابەتێکا، لە ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئایینی، شکۆی مێژووییدا شەقڵی کوردایەتی زۆر پرشنگدار ناوە بەسەرتاپای داستانی بەناوبانگی (مەم و زین)ەوە، تەنیا لە بابەتی پیشاندانی ڕواڵەتی تایبەتیی سروشتی کوردستانا ئەوەندە ڕوون نایەتە بەرچاو، وەصفەکانی سروشتی زۆرتر کلاسیک و گشتێن بۆ سەرانسەری کیشوەری ئیسلام، وە لەگەڵ وەصفەکانی (نظامی) و (جامی) و (فضولی)، کە هەریەکە لە وڵاتێکی سروشت جیاوازدا ژیاون، جیاوازییەکی ئەوتۆی تیا بەدی ناکرێ، لەمەدا (بە تایبەتی لەمەدا) بلیمەت مەولەوییە، لە هەموو دێڕێکی هەڵبەستەکانیا بەردێک لە هەڵدێرە سەختەکانی کوردستان، لووتکەی ئاتەشگا بە بازرەقە بەستن تل ئەبێتەوە،

شەپۆلێک لە قەڵبەزەکەی سەرچاوەی زەڵم خۆی ئەدا بەسەر تاوێری بەردا و ئەبێ بەلافاوی کەفی شین، پەڵە هەڵمێکی دووکەڵاوی لەسەهۆڵەکانی گۆمی زرێبار بەرز ئەبێتەوە لەگەڵ هەناسەی ساردی مەولەوی خۆی بەری ئاسمان ئەگرێ، بوێژە ناسراوەکانی تریشمان هەموویان سەرنج لە سامانی وێژەی بەجێ ماویان بدەین، ئەبینین بەپێی ئەو پلەیەی لە ناوبانگا پێی گەیشتوون مایەیان هەیە لە نواندنی تایبەتێتییەکانی نەتەوە و نیشتمانیان لە ئاوێنەی بەرهەمیانا هەرئەوەندە سەرنج ئەبێ بەس بێ بۆ ئەوەی نووسەرەکانمان ناچار بکات بۆ پێ لێنان لە ڕاستیی سەرەتا (مبدء)ی لای سەرەوە، بەرهەمی وێژەیی ڕاستەقینەی نەتەوەیەک ئەوەیە، کە شەقڵی تایبەتێتی ئەو نەتەوەی پێوە بێ.

ئەم ئەنجامانەی پێی گەیشتین، بەناچاری دەستمان دەخاتە سەر ڕاستییەکی تر:

نووسەرێک سەرەتای تاقیکردنەوەکانی ژیانی خۆی، سەرەڕای قاڵکردنی بەهرەی نووسینی بەبیروباوەڕ و زانیارە هاوبەشییەکانی مرۆڤایەتی، چەند ئاگادارتر بێت لە تایبەتێتییەکانی نەتەوە و نیشتمانی خۆی، ئەوەندە چاتر ناوەڕۆکی هاوبەشەکیی مرۆڤایەتی بەڕەنگی تایبەتی نەتەوە و نیشتمانەکەی خۆی ڕەنگین ئەکات، وە بەمە هونەرەکەی خۆی پتر ئەگەیێنێتە پلەی هونەری ڕاستەقینە، کەوابێ ئەو وێژەیە بۆ نەتەوەی کورد پێویستە، ئەبێ وێژەیەک بێ، کە لەسەر بناغەی ڕابوردوومان دامەزرێت واتا نووسەرەکانمان لەسەریانە بەدرێژیی تەمەنی وێژەییان لە مەلەوانیی قووڵاییەکانی ژیانی گەل و نیشتمانیان مانوو نەبن، وە لە لێکەوتنی سەرومڕا بن، لەگەڵ خەم و خۆشی و شیوەن و شادی و ئاوات و هیوا و بیروباوەڕەکانی ناو خەڵکەکانی گەلیان، سەرەڕای ئەوەش، وە بۆ ئەوەی بتوانن چاتر ئاگایان لە وزەی ئەم پێویستە ببێ، لەسەریانە سامانی بیری پێشینانی کورد زۆر بەووردی بخوێننەوە، زۆر باش بیچێژن، بەتەواوی بەهرەی داهێنەریی خۆیانی پێ گۆش بکەن. بەبێ ئاگاداری لە سامانی بیری پێشینان، بەرهەم هێنانی وێژەیەکی هونەریی ڕەسەن بەهیچ زەمانێک لە هیچ سەروەختێک کاری ڕوودان نەبووە.

بەرامبەر بەم ڕاستییە زەقە ئاخۆ باری ئێستای وێژەی کوردی لە چی دایە؟

ئەوەی بە ڕوون و ڕەوانی دێتە بەرچاو ئەوەیە، کە نووسەرانی کورد ئەمڕۆ ئەتوانرێ بکرێن بە دوو دەستەوە، دەستەیەکیان کەمن، وە لە کەمتربوونەوەش دان، ئەمانە ڕاستە لە سامانی وێژەیی کۆنمان شارەزان؛ بەڵام جێگای داخە، کە خۆیشیان دوور لەم دنیا نوێیەی ئەمڕۆ هەر لە سەردەمێکی کۆنی مێژوویدا ئەژین، پەیوەندییێکی وێژەییان

لەگەڵ ئەم ژیانەی ئێستای ئێمەدا ببێ ئەوەندەیە، کە بەرهەمی ناو ناویان، چەند هەڵبەستێک، یان چەند پارچە نووسینێکی تر ئەخەنە سەر کۆگای ئەو سامانەی لەباو باپیرمان بەجێ ماوە، بەمە لە کووپەی کۆن شەرابی تازە دەرهاتوو بەخوێندەوارانی سەردەم نۆش ئەکەن، کە لە باتی مەست بوون، پەستی دایان ئەگرێ.

دەستەی دووەمی نووسەران لاوەکانن لەگەڵ ئەو پیرانەی توانیویانە هاوڕێتیی کاروان بکەن، ئەمانە زۆربەی نووسەرانن و هەتا دێ زۆرتریش ئەبن، جێگای داخ بۆ ئەمانیش – بەش بەباری زۆربەیان- ئەوەیە کە لە سامانی کۆنی وێژەی کوردیدا، ئەگەر تەواو (کۆڵ)یش نەبن، دەستیان ئێجگار کورتە، چیرۆکنووس و وتارنووسەکانیش بخەینە لاوە تەنانەت لە بوێژەکانمان نووسەری وا هەیە، کە خەریکە ناو دەرئەکا بەبەرهەمی تازە بابەتی، لەگەڵ ئەوەش ناتوانێ بەڕەوانی هەڵبەستێکی یەکێک لە بوێژە بەناوبانگەکانی وەک (نالی)، (سالم)، (مەحوی)، (مەولەوی) بخوێنێتەوە و باش تێی بگات.

ئەمە ناتەواوییەکی گرنگە بۆ پێشکەوتنی هێزی داهێنەری نووسەر خۆیشی و بۆ پاشەڕۆژی بەرهەمی نەتەوەییشمان.

بەڵام ئاخۆ لەم پێناوەدا ڕووی پرسینەوە بەتەنیا ئەکرێتە نووسەرە لاوەکان خۆیان؟

لەپێش هەموو شتێکا پێویستە بچینە ژێر، کە سامانی وێژەی نووسراومان لە خۆیا ئەوەندە نییە، بەتایبەتی لەچاو مێژووە درێژەکەی نەتەوەکەمانا، ئەوەش کە هەیە زۆر کەمی دۆزراوەتەوە و کۆکراوەتەوە، لەوەش زۆر کەمتری گەیشتووە بەچاپ و بڵاوکراوەتەوە لەچاو خۆماندا سامانداریی وێژەییمان لە هەڵبەست و پەخشانی فۆلکلۆریدایە، کە هێشتا نەگەیشتووە بەنووکی پێنووس، وە هەر بەدەست بەناو پشتاوپشتی نەتەوەی کوردا دەستا و دەستی کردووە، ئەمەیش چەپۆکی ڕۆژگار ئەوەندە زمانی بە (دەماودەم- گێڕەکانی) چەرخاندووە، فەساڵی بنەڕەتیی بابەتەکانی گۆڕاوە، ئەوەندە جارێک کلک و گوێ کراون، جارێکی تر بەدەستکاری تازە تازەتێوەدانی ناڕاست و ناپوختی لاوەکییان هاتووەتە سەر لێڵ و لیخن بوون، مەگەر پسپۆری ورد و شارەزا بتوانێ تاڕادەیەک بییان باتەوە سەر بنجی پێشوویان، لەلایەکی تریشەوە (لەبەرکەرەکان)ی ئەم سامانە بەنرخانە، لەبەرئەوە نەریتی ژیانی سەردەم برەوی پیشەکەیانی هێناوەتە کەساسی هەتا دێ ژمارەیان کەمتر ئەبێتەوە و مەترسیی تۆوبڕبوونیان مەترسییەکی بێ جێ نییە.

ئەم ڕاستییە هەروەک تاوانی کەمتەرخەمی لەسەر شانی نووسەرە لاوەکان خۆیان سووکتر ئەکا و دابەشی ئەکا بەسەر هەموو لایەکی هۆشیارانی گەلی کوردا، لەلایەکی

تریشەوە بۆمان دەرئەخا، کە کۆکردنەوەی سامانی وێژەی کۆن و بژارکردنی لەلایەن دەزگایەکی پسپۆڕییەوە، بڵاوکردنەوەی لە ڕێگای چاپەمەنییەوە پێویستێکی زۆر لەوە جەخت تر و گراوی ترە، کە بەسەر پێوە سووکەتەماشایەکی ئەکەین، نەک تەنیا وێژە؛ بەڵکو هەمموو هونەرە جوانەکانی پاشەڕۆژی نەتەوەکەمان لەسەر بناغەی ئەم سامانە دائەمەزرێت، لە کاتێکا ئەمانەوێ قوللەی کۆشکی وێژە و هونەرمان بگاتە ئاسمان، چەند جێگای توانجە، کە دەربەست نەبین ببینین، ئێستا بەردی بنچینە لەسەر بۆش دائەنرێ؟

(ئازادی ژمارەی ٤٩ی ساڵی دووەم- ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٠)

دوو ئاڕاستە لە تەقەلای گەشەپێدانی کوردیدا

جار جارێک لە خەیاڵی تێکڕای بەرهەمی وێژەیی تازەمان لە هەردوو شێوەکەی سۆرانی و کرمانجیدا ئەهێنمە بەرچاو ڕواڵەت (ظاهره)یەک سرنجم ڕائەکێشێ، کە لام وایە درکاندنی بۆ خوێندەوارانی بەڕێز پەتی نییە لە کەمەکێک کەڵک و سوود.

ئەبینم ئێمە نووسەرانی شێوەی سۆرانی لە پێناوی گەشەپێدان و گۆڕاندن (تطویر)ی وێژە و زماندا، لەنگەری گەورەمان خستۆتە سەر بژاری زمان، کە ئەمە بەتەعریفێکی زۆر وردیش نەبێ بایەخدان بەوێنە (شکڵ) ئەگرێتەوە.

لێرەدا نامەوێ چاو لە هەندێ ڕاستی بپۆشم، بە وێنە لە چاوپێوانە تەسکەکەی دەسەڵات و زرووفمانا، لە نوێکردنەوە و پۆشتەکردنەوەی شێوە -زمانە- کەمانا هەنگاوی پێشکەوتنمان ناوە، ژمارەیەک وشەی بێگانەی ناڕەوا بەکارهاتوومان واز لێ هێناوە لە باتی ئەوانە وشەی کوردیی ڕەسەنی لە کۆنەوە کەنەفت کراومان لە کون و قوژبن دەرهێناوە، لە شوێنی هەندێکیانا دامان ناون، هەندەکەی تریشیان یا لە ڕەگی وشەی شێوەکەی خۆمان بەرامبەری تازەمان بۆ تاشیون، یان چووین لە شێوەکانی تری کوردیدا هاو(واتا)مان بۆ دۆزیونەوە.

بەڵام بەم جۆرە تەقەلایانە لە شێوەکەمانا بنەڕەتی زمانێکی نووسین پەیدا بووە، کە وەک لە سەرەوە وتمان، ئاڕاستەکەی بۆ ئەوە ئەچن، کە نووسەر بە هەچ نرخێک بووە ئەبێ خۆی بپارێزێ لە کارکردنی وشەی بێگانە لە بەرهەمی نووسینیا.

وشەی بێگانە لە کوردیدا بەخانەی هەزاران نەبێ ناژمێرێ، لە کاتێکا ئەوەی تا ئێستا توانیومانە بەرامبەری بۆ بدۆزینەوە ژمارەی لە چەند سەدێکی کەم زۆرتر نییە.

بەرابەر بەم ناتەواوییەی وشەی کوردییە، خۆپاراستن لە بەکارهێنانی وشەی بێگانە بەرەو ئەوەی بردووین، کە هێزی دەربڕین (تعبیر)مان لە چوارچێوەیەکی تەسکا قەتیس بمێنێ، ئەمە نەک هەر لە بابەتی زانست و فەلسەفە و بیری زانیاریی وردا، بەڵکو لە جەرگەی هونەری وێژەییشدا، کە زۆرتر بەری بیر و هەست و نیازەکانی ناو تاقیکردنەوەکانی مرۆڤ خۆیەتی، هەروا بەتەنیا پێودانێکی جیاوازی لە جۆرەکانی وێژە و لە پلەی وردی و بەرزیی بابەت (موضوع)دا هەیە، بەوێنە: هەڵبەست دانان بەکوردیی پەتی بای باڵی گەلێک خۆشترە لە نووسینی چیرۆک و تەماشانامە (تمثیلیة)، کە ئەم ڕاستییە زۆری هەیە بەسەر پێش نەکەوتنی چیرۆک و تەماشا نووسییەوە لە شێوەی سۆرانی و، لەگەڵ ئەوەی ئەو لادانەی خۆیان تەرخان کردووە بەتایبەتی، کە بۆ نووسینی چیرۆکی کورت ژمارەیان کەم نییە و، هەروەها لە بەهرە و مایەشا بێ بەش نین.

هەروەها ناتەواویی وشە کە هۆی دەربڕینی بیر کاری کردۆتە سەر ناوەڕۆکی بەرهەمیشمان، ئەو بیرە -بەپێی فێربوون و ڕاهاتن- بە وشەی بێگانە لە مێشکی نووسەردا ئەدرەوشێتەوە، تا بۆی ئەخرێتە بەرگی وشە ناتەواوەکانی زمانی نووسینی خۆیەوە، ئاشکرایە لە مایەی پرشنگ و لە چەنیەتی و چۆنیەتیش شتێک ون ئەکا، ئەمە ئەبێتە هۆی ئەوەی، کە ئوسلوبمان هەمیشە لە مستەوای ڕاستەقینەی خۆمان نزمتر و (کوڵی)تر، یان لێڵ و لیخنتر بێتە بەرچاو.

ئاڕاستەی دووەم، ئەو ئاڕاستەیەیە، کە نووسەرەکانی شێوەی کرمانجی لە نووسیندا گرتوویانە، نووسینی تازەی کرمانجی بە دوو بەش تەماشا ئەکەین:

- یەکەم: بەری پێنووسی کوردە ڕۆشنبیرەکانی کوردستانی تورکیا، کە لە سوریا ماوەی بڵاوکردنەوەی بەرهەمیان چنگ نەکەوتبوو.

- دووەم: برا کوردەکانی وڵاتی وێژەی پێشکەوتووی سۆسیالیست. ڕیالیزم (أدبي واقعي)، واتە کوردەکانی وڵاتی یەکێتی سۆڤیەتی.

ئەمانە هەردوو لایان، بەتایبەتی سۆڤیەتییەکان ڕێگایەکیان گرتووە بۆ گەشە و پێشخستنی زمان و وێژە بەتەواوی پێچەوانەی هی ئێمەیە، ئەوانە بایەخی زۆریان بەپێشخستنی بیر و ناوەڕۆک داوە، لەباتی بایەخدان بەبژاری زمان لە وشەی بێگانە، نووسەرەکانی سوریا ئەگەر لە ناوەڕاستا نەختێک مام ناوەنگی ڕاوەستابن، سۆڤیەتییەکان ئەم ئاڕاستەیەیان زۆر بەئاشکرایی دیارە، سۆڤیەتییەکان هەروەک وشە باوەکانی کۆنی بێگانەیان دەست لێ نەداوە، وشەی تازە داهاتووی بێگانەش هەر ئەوەندەی نرخێکی زانستی هەبێ ئەیقۆزنەوە بەکاری ئەهێنن، ئاشکرایە کە لەم

ڕێگایەوە بیر و لێکدانەوەی خۆیان لەچاو ئێمەدا لە ناتەواویی وشە ڕزگار کردووە، ئەوەی بەبیریانا دێ بەو زمانە ئەیخەنە سەر کاغەز، کە کەسوکاریان بەوشەی بێگانەکانی تێکەڵ بوویەوە، قسەی پێ ئەکەن.

گرتنی ئەم ئاڕاستەیە ماوەی دەربڕینی هەرە ورد و لێکدانەوەی هەرە قووڵی -لەچاو ئێمەدا- بۆ ئاسان کردوون.

زاڵبوون و پێشکەوتنی کوردە چیرۆکنووسەکانی سۆڤیەتی لە چیرۆکی کورت و درێژدا لە وێژەی سەرگوروشتە نووسین و گەشتنامەدا تاڕادەیەک لە هەڵبەستیشا ئەشێ جگە لە کۆمەڵە هۆیەکی یارییەدەری تری زانراو، بەڵگەی دروست بۆچوونی ئەم سەرنجە بن.

بەڵام لێرەشدا دوودڵییەک چەقی ڕێ لە بیرکردنەوەی پیاو ئەگرێ، ئاخۆ ئەو زمانەی وا دروست ئەبێ، وە بەبەرهەمێکی وێژەیی وا کۆنکریتی بنج بەست ئەبێ، دوای بژارکردنی وشە بێگانەکانی وەکی فارسی و تورکی ئێستا کارێک نابێ لە وزەی پیتەکانی پاشەڕۆژمان بچێتە دەرەوە؟ ئەمە لە کاتێکا لە بارەی بژاری زمانەوە بیروباوەڕی ئێستا بەم گوێرەی ئێستا بمێنێ. جگە لەمانەش، گرنگتر لەمانەش؛ بەڵکو هۆی دوور ئەندێشییەک، کە منی خستە ناو شەپۆلی لێکدانەوە و دوایی سەر دەربڕینی بەنووسین، ئەو ئەنجامەیە، کە لە هەبوونی دوو ئاڕاستەی وا پێچەوانەدا بەسەر پرۆژەی یەکخستنی شێوەکانی کوردی دێن.

شێوەی هەردوولای سۆران و کرمانج، کە لە ڕێگایەکی شێنەیی و سروشتییەوە بەرەو یەگگرتن ڕوویان ناوە پێچەوانەی ئەم دوو ئاڕاستەیە بەیەکتری لەوانەیە ببێ بەکۆسپی بەردەمیان؛ بەڵکو لەباتی نزیکبوونەوە، هەتا دێ لە یەکتری دووریان خاتەوە.

ئەمانە ڕێچکەی بیر و لێکدانەوەی تێکەڵ و پێکەڵن، کە -وەک وتم- جارجار لە مێشکما جێگای جووڵە و خول خواردن بۆ خۆیان ئەدۆزنەوە، بەبێ ئەوەی بتوانم کاتی پێویست تەرخان کەم بۆ ڕێکخستن و پەرداخت پێدانیان یان، پینە و پەڕۆی کەم و کوڕییان چۆن بۆم ڕێک کەوت پێنووسم لێ ڕادان، تەنیا چونکە لە ژێرەوەی دیمەنە لێڵ و پرش و بڵاوەکەیانا بریسکانەوەی ڕاستییەک بەدی ئەکەم، کە ڕەنگە کوتومت ئەوە نەبێ من بۆی ئەچم؛ بەڵام بێ گومان کە نزیکە لەوەوە نووسەرە بەنرخەکانمان لە ئەنجامی لێ وردبوونەوە و کۆڵینەوە ئەتوانن بگەنە ساغکردنەوە و کەڵک و پەند لێ وەرگرتن.

(ئازادی ژمارە ٥٠ی ساڵی دووەم- تشرینی یەکەمی ١٩٦٠)

وشەیەک لە بارەی ڕەخنەوە

(ئازادی) لە کاتێکا لاپەڕەی وێژەی کردەوە، خستیە بەرچاوی، کە بۆ ئاگر تیژکردنی جووڵانەوەی ڕەخنەوانی لە وێژەی کوردیدا لە پێشکەش کردنی دەستەبارەی خۆی درێغی نەکات، چونکە ڕەخنەوانی کلیلێکی گرنگە لە وێژە و، شوێنێکی تایبەتی هەیە لەناو جۆرەکانی بەرهەمی وێژەییدا.

ڕەخنە خۆی، هەرچەندە بەرهەمێکی داهێنەرانە نییە، بەڵام لە ناوەندی نووسەرە داهێنەرەکان و خوێندەوارانا ڕۆڵێکی گرنگ یاری ئەکا بۆ کارلێکردنی بەرامبەر و، ئەبێتە هۆ بۆ گەشەکردنی بەرزبوونەوەی سەرومڕی موستەوای وێژەی داهێنەران. ڕەخنەوان لە لایەکەوە پاڵ بەنووسەرەوە ئەنێ بۆ هێنانەدی بەرهەمی پوختتر، بۆ ڕاستکردنەوەی ژمارەی زۆرتر لە هەڵە و نارێکی و ناشیرینی، لە لایەکی تریشەوە ڕابەریی دەستەی خوێندەواران ئەکات بۆ تێگەیشتنی چاتر لە ناوەڕۆک و هەستکردنی ڕاستتر بەمایە هونەرییە جوانەکانی بەرهەمی وێژەی داهێنەرانە.

ئەم هاوکارییە سێ کوچکەییە لە ناوەندی ڕەخنەوان و نووسەر و خوێندەواردا، جوولانەوەی وێژەیی هەتا دێ بەگوڕتر پێش ئەخا و شەقامی ڕاستتری لەبەردەما ئەکێشێ، مایە هونەرییە داپۆشراوەکانی بەرهەم باشتر ڕوون ئەکاتەوە.

بەڵام ڕەخنە لە هەمان کاتا مەرج و گیروگرفتەکانیشی زۆرن، لە مەرجەکانی یەکێک ئەوەیە: ڕەخنە ئەبێ بە نیازی دروستکەرانە پێک بێت، یەکێکیش ئەوەیە سرنجدان لە ڕەخنە لێ گیراو، ئەبێ لایەنگیریی تیا نەبێ، وە هەتا ئەتوانرێ لەسەر بنەڕەتی بابەتی (موضوعي) بێت، نەک خۆیی (ذاتي)، یەکێکیش ئەوەیە پاڵ پێوەنەری ڕەخنەگر دڵسۆزی بێ بۆ دۆزینەوەی ڕاستی چ لە ماوەی بەهای هونەریی ڕاستەقینەدا، چ لە ماوەی هەڵە و ناتەواویدا.

گیروگرفتیش لە ڕێی گەشەکردنی ڕەخنەدا ئەوەیە، کە ڕەخنەوان ئەرکی ئێجگار قورسی لەسەر شانە:

ڕەخنەوان ئەگەرچی بەویژدانی داهێنەر دانانرێ؛ بەڵام لە بەهرەی داهێنەرییدا پێویستە کەم و زۆر هاوپێیی لەگەڵ نووسەرە داهێنەرەکاندا بکات، سەرەڕای ئەوەش ئەبێ لە هەندێ تایبەتێتیی ترا پارسەنگی بەسەر ئەوانیشا ببێتن وەک: فراوانی سەرمایەی زانست وەک قووڵی و وردیی و بیرتیژیی سرنج ورییایی هەستی بەواتای (حاسة).

لە باری سرنجی ترەوە تەماشا بکەین، گیروگرفتێکی تری ڕەخنەوانی ئەوەیە، کە ئەم هونەرە لە هەندێ شتی سەر بەجوانی ناسیدا (ئیستەتیک) چارە نییە لەسەر بنەڕەتی سەرنجدانی خۆیی (ذاتي) ئەڕوا، لەبەرئەوە پێوانەیەکی گشتیی بەتێکڕایی دان پیانراوی بەدەستەوە نییە.

سروشتییە، کە ئەمە و گەلێک هۆی تر، یەکگرتنی وشەی ڕەخنەوانەکان لە هەندێ بابەتا لە وزە ئەکاتەدەر، جیاوازیی بۆچوون، ئەنجام دەرهێنان (استنتاج)ی لە یەکتری دوور؛ بەڵکو بەیەکتری پێچەوانە، شتێکە لەگەڵ قانوونەکانی گۆڕانی ژیان و زرووفی کۆمەڵایەتی و زرووفی تاک ئەڕوا، وە لە وێژەی ڕەخنەوانیدا جێگای واق وڕمان نییە.

ئێمەش ڕێبازی بڵاوکردنەوەی بەرهەمی نووسەرە بەڕێزەکانمان لە ڕەخنەدا لەسەر ئەو بنەڕەتە داناوە، کە گوێ نەدەینە ئەو جۆرە جیاوازییانە.

(ئازادی ژمارە ٥١ی ساڵی دووەم- ٢٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٠)

تەرمۆکی و تەیران

جووتێک بوێژی کۆنی گەورەمان هەن، بەناو و بەناوبانگ لە هەموو لایەکی کوردستانا ناسراون، خۆش ویستراون، پایەی بەرزی وەستایی وێژەیان بۆ دانراوە؛ بەڵام بەرهەمیان لە پارچە هەڵبەستێکەوە بیگرە، لەچاوی تێنووی خوێنەران ون بووە، یەکەمی ئەم دوو بوێژە بەناوبانگە (عەلی تەرمۆکی)یە، کە لە سەدەی دەیەمی زاییینی، خاوەندی یەکەم گرامێرە لە شێوەی کرمانجیشا و، لە تێکڕای زمانی کوردیشدا.

تەرمۆکی، لەلایەن لە کیس چووی ڕۆشنبیریی کورد مامۆستا ڕەفیق حیلمییەوە، چەن هەڵبەستێکی لە فەرانسزییەوە کرا بەعەرەبی وەک: لە نامیلکەی (دراسة في الشعر الكردي)دا، بۆ یەکەم جار خرایە بەرچاوی خوێندەوارانی کوردی عەرەبی زان.

ئەم چەند هەڵبەستە نموونەییە بەرزی و بەتازە بابەتی، سرنجی هەموو کەسیان ڕائەکێشا، وە کاری ناکارکردیان لە هەستی هەموو خوێنەوارێکا ئەبزوان.

من بەش بەحاڵی خۆم، بەدەم ڕادانی دوو ڕێژگەی جیاجیاوە کەوتبوومە کێشەیەکی لێکدانەوە، لەلایەکەوە شادمان بووم، هەتا بڵێی بەو چێژەی لە خوێندنەوەی هەڵبەستەکان خۆیان وەرم ئەگرت و بەو شانازییەی، کە مێژووە ساماندارەکەی وێژەمان بەم هەڵبەستانەی هەزار ساڵ لەمەوبەرەی تەرمۆکی ئەیخستە ڕوو، لەلایەکی تریشەوە لەبەرئەوەی (وێنە) کوردییەکەیان لەگەڵ نەبوو لە ئەنجامی پشکنینی زۆریشا لە هیچ

لایەک دەست نەئەکەوتن هەرچەنم ئەکرد، سێ و دووی گومان لە ڕاستیی نیسبەتیان بە تەرمۆکییەوە لە دڵم دەرنەئەچوو، ئەو وشە تازە واتا (مەعنا)یانەی لەم هەڵبەستەدا بەکارهاتوون، ئەو هەستە گەرموگوڕانەی دەربڕراون، ئەو وێنە هونەرییە زیندووانەی قسەی جوانیان پێ خراوەتە جووڵە و بزووتن، لە هی هەزار ساڵ لەمەوپێش، نە کورد نە هیچ نەتەوەیەکی تری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەچن. شتێکن مەگەر لە هەستە پڕ جۆشەکەی ڕۆمانتیزمی سەردەمی گەشەدا وێنەیان هەبێ، کە ئەو سەردەمە کورد نەهێشتا پێی تێ ناوە، نە لەمەودوایش هەرگیز پێی تێ ئەنێ، پێی تێ نانێ چونکە قوتابخانەی ڕۆمانتیزم دەمێکە قۆناغی گەشە و خەمڵینی تێپەڕیوە، چونکە وێژەی کوردیش بە ئاڕاستەی ئێستایا دیارە، کە ڕێگای ڕیالیزمی تازەی گرتووەتە پێش، تەقەلا ئەدا بەسەریا فێری ڕۆیشتن بێ.

لە جووتە بوێژی کۆنی بەناوبانگ، دووەم: فەقێ تەیرانە، بلیمەتی وێژەی کوردی ئەحمەدی خانی چوار سەدە لەمەوبەر، لەناو مامۆستا گەورەکانی هەڵبەستا ئەیژمێرێ و نرخی تایبەتی ئەداتێ، خانی لە کاتی سکاڵادا لە بارەی کەساسیی نەتەوەی کوردەوە هۆی بازاڕی هونەری کوردی بەناکۆکیی گەل و بێ خاوەنیی وڵات دائەنێ و؛ ئەڵێ «ئەگەر خاوەن سێبەرێکم گومان ببردایە».

من دی، عەلەمێ کەلامی مەوزوون
عالی بکرا لە بانێ گەردوون
بینا وە ڕۆحا مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفک وە بدا (فەقیهێ تەیران)
حەتتا بە ئەبەد بمایە حەیران!

واتە:

منت ئەدی، کە ئاڵای قسەی هۆنراوەم
بەسەر ئاسمانی شینا بەرز ئەکردەوە
لە نوێ گیانم ئەکردەوە بەر مەلای جزیری
عەلیی حەریریم دووبارە ئەژیاندەوە
دەماخێکی وام بە (فەقێ تەیران) پەیدا ئەکرد
کە ببڕای ببڕ هەر سەرسام بمایە!

سەمەرە ئەوەیە لە (دراسة في الشعر الكردي)دا، کە توانراوە ورد و درشتی کۆن و

تازەی بوێژەکانی کورد ناوژمێرکراون، ناوی فەقێ تەیران بوێرراوە.

ئەم سەمەرە بوونەم لە کاتێکا زەقتر هاتە بەرچاو، کە لەم ڕۆژانەدا لە کەشکۆڵێکی وێژەی کوردیدا بەزمانی ئازەری (کورد أدبیاتي آلماناغي) سێ پارچە هەڵبەستی فەقێ تەیرانم بۆ یەکەم جار خوێندەوە.

ئەوەندەی لە نۆرەی خۆیا (ملوانکەی یاقووت)ی تەرمۆکیم ڕۆمانتیک دیبوو، لەم سێ هەڵبەستەدا فەقێ تەیرانم لەوەندە گەلێ زیاتر، ڕیالیست و شۆڕشگێڕ بەرچاو کەوت.

فەقێ تەیران، وەک ئەڵێن لە ساڵەکانی (١٣٠٧-١٣٧٥)دا ژیاوە، حەوت سەد ساڵێک لەمەوپێش، لەناو جەرگەی شەوەزەنگی سەدە ناوەنجییەکانی مێژوودا، لە دەمی فەقێ تەیرانی کورد لە جۆری ئەم سێ هەڵبەستە ئاگر و ڕووناک دەرچووبێ شتێک نییە پیاو بەئاسانی لە دەرخستنی نرخی بدوێ.

ئەگەر پەیوەندیی دکتۆر کامەران بەدرخانی تیا نەبوایە، کە دڵسۆزی و نیشتمانپەروەرییەکەی دووری ئەخاتەوە لە گومانی ناقۆڵا، ئەموت دانەری فەرانسزی (دراسة في الشعر الكردي) لووسی پۆل، بەنیازی شاردنەوەی گڕی شۆڕشینی، بەرهەم و ناوی فەقێ تەیرانی کردووە بەژێر لێوەوە.

ئەمە بەمەرجێک ڕاستیی نیسبەتی ئەم هەڵبەستانەی کەشکۆڵ (آلماناغ) بە فەقێ تەیران لە ماوەی گومان و دوودڵی بەتەواوی بچینە دەرەوە.

کەشکۆڵی باسکراو، لاوی ڕۆشنبیری تێکۆشەر (دکتۆر ڕەحیم قازی) کۆی کردۆتەوە، وە لە چاپخانەی دەوڵەتی لە باکۆ چاپکراوە، سێ هەڵبەستەکەی فەقێ تەیران لە کەشکۆڵا بەم سەرباسانەوەن: (دەربەدەر، ئاواتی دوارۆژ، دڵەکەم) بەئیمزای (ت. عەسکەرۆف) نازانم لە چ زمانێکەوە کراون بە ئازەری (تورکمانی).

دڵ ئەخوازێ دوکتۆر ڕەحیم قازی، یان هەرکەس لەوانەی پەیوەندیدارن، یاخو هەر ڕۆشنبیرێکی تر، کە دەستی ئەڕوا و لە توانایا هەیە تەقەلا بدەن کوردییە بنجیەکانی (أصلی)یەکانی ئەم هەڵبەستانەی فەقێ تەیران و تەرمۆکی، وە هەر بەرهەمێک نرخی ئەم هەڵبەستانەی هەیە بخەنە دەست، دوای ئەوەش لە چاپدران و بڵاوبوونەوەیان پێک بێنن.

لە گەنجینەی سامانی مێژوویيمانا ئەم جۆرە بەرهەمانە لە گەوهەر و مروارییە نایابەکان ئەژمێررێن، لەناو نەتەوەکانی دنیادا هۆی خۆپیشاندان و شانازیمانن؛ بەڵام تا

لەژێر خاک و خۆڵی فەرامۆشی دەرئەهێنرێن و ئەخرێنە بەردەست و هەرکەس بیەوێ بتوانێ بەچاو بیانبینێ، هەر بەقسەی ڕووت ساغ نابنەوە بۆمان، هەروەکو کورد لە گەشەپێدانی ژیانی وێژەییشمانا ناتوانن ئەو پێویستە گەورەیە ببینن، کە لێیان ئەوەشێتەوە.

(ئازادی ژمارە ٥٥ ساڵی دووەم- ٢٢ی تشرینی دووەمی ١٩٦٠)

ڕێگا سەختەکان

ڕێگا سەختەکان بەرهەمی چیرۆکنووسێکی ناسراوی ئەرمەنستانی سۆڤییەتییە، ناوی (ڤاختان ئەنانیان)ە، لە ساڵی (١٩٠٥)دا لە گوندێکی ناو چیای دیمەن جوانا لە دایک بووە، سەردەمی منالی لەو گوندە بچووکەدا ڕابواردووە، کە دارستانی چڕی شاخەکان لە هەموو لایەکەوە دایان پۆشیوە.

لە خوێندنەوەی چیرۆکە کورتەکانی (ڕێگا سەختەکان)، کە لە ڕووسییەوە کراوە بە ئینگلیزی، دەرئەکەوێ کە گوندی ڤاختان ئەنانیان لە ناوچەی کوردەکانی ئەرمەنستانا، وە لە سنووری کوردستانی ئێران - تورکیاوە نزیکە، هەروەها وا دەرئەکەوێ، کە نووسەر بەهۆی مەراقی نێچیرەوانییەوە سەر و ساختێکی زۆری لەگەڵ ژیانی کوردی ڕەوەکی ئەو ناوەدا هەبووە و، لەناو شوان و ڕاوکەرە کوردەکانا ئاشنایەتی زۆری پێکەوە ناوە، لە ڕێکەوتی قسەدا بەکارهێنانی هەندێ وشەی وردی کرمانجیشی پیشان ئەدا، کە ئەو شێوەیە بگرە تا ڕادەیەکی باش ئەزانێ، بۆ ئەوەی پایەی وێژەوانیی (ڤاختان ئەنانیان) ڕوون بکەمەوە، لە پێشا سەرگوروشتەی ژیانی ئەکەم بە کوردی، کە لەلایەن دەزگای چاپی زمانە بێگانەکانەوە لە مۆسکۆ لە بەرگی کتێبەکەیا نووسراوە، لە پاش ئەوەش ئەمجا ئەچمە سەر نیازی بنەڕەتیم لە نووسینی ئەم وێژانە.

(ڤاختان ئەنانیان) هەر لە منالییەوە بەناسین و خۆشویستنی سروشت پەروەردە بووە، لەو تەمەنەیا هەرگیز تێری نەئەخوارد لە گوێ شلکردن بۆ داستانی عاشقە (شایەرە) بێ چاوەکان، یان بۆ سەرگوروشتەی ئەو ڕاوکەرە ئازا و چاو نەترساوانە، کە بەتاقە دەستێک پەلاماری ورچی کێوییان ئەدا، لە کاتێکا چەکی دەستیان لەو کوتەکە کۆنە پتر نەبوو، کە لە تەقەلای پاسی ڕانە ئاژەڵدا لە چەن لاوە کەڵبەی گورگ کرۆشتبوویان، بۆ باسی ئەو کارەساتەی ڕابوردووی دوور، کە ئاڵۆزکاوییەکانی خەیاڵی پیرەکانی لە هەندێکی چیرۆکەکانیا، بەڕاستییەکی ڕووناک و بەداهێنانێکی جوان ڕازاندووەتەوە، ئەمانەش گشتیان مایەیەکیان لە شیعری دیمەنی (ڕێگا سەختەکانی

چیا) خراوەتە سەر. ئەنانیان یەکەم کتێبی (لەناو ئەڵقەی ئاگرا) لە ساڵی ١٩٣١دا دانا ، لەودەمەدا گەلێک چیرۆکی بڵاوکردۆتەوە، کە یەکێک لەم چیرۆکانە کراویشە بەفیلمی سینەما ، بەتایبەتی چیرۆکەکانی سەرگوروشتەی لای مناڵان و لای خوێندەوارانی گەورەش وەکو یەک خۆشەویستن.

***

ئەم وەسفانەی لە کورتەی سەرگوروشتەی ژیانی (ڤاختان ئەنانیان)دا وتراون، لە ناوەڕۆکی چیرۆکەکانی (ڕێگا سەختەکان)دا زۆر بەڕوونی و بەتیژی بەرچاو ئەکەون. شتێک لەم سەرگوروشتەیەدا ڕوون نەکرابێتەوە، لە باری سرنجی خۆمەوە شەقڵە دیارەکانی ژیانی کوردی کوێستانە لە زۆربەی بەرهەمی نووسەردا وەک قسەی نەستەقی خۆمان ئەڵێ: «مشتێک نموونەی ئەمارێکە» ، چیرۆکەکانی «ڕێگا سەختەکان» هەستی ئەوە ئەدەن بە پیاو، کە (ئەنانیان) بەرهەمی نووسینی لە کوردییەوە وەرگێڕێ بۆ زمانی ئەرمەنی، یەکێک لە چیرۆکەکانی «ڕێگا سەختەکان» سەرگوروشتەیەکی سەمەرەیە. سلێمانە درێژ کۆنە ڕاوکەرێکی کورد بۆی ئەگێڕێتەوە، کە پەشیمانی دەرئەبڕێت لەو سپڵەکارییەی بەرامبەر بەڕەشمارێکی خاوەن چاکە کردوویەتی، چیرۆکێکی نەختێک درێژە.

«تۆڵە: إنتقام» سەرگوروشتەی زۆر سەمەرەتری ڕاوکەرێکی کوردە «داوود» کە ورچۆڵەیەکی ساوای لە کوشتن ڕزگار کردووە، پێی گەیاندووە، بەجۆرێک کە بووە بەهاوڕێی ساڵانی دوور و درێژی بەهەردە و چیاکانەوە.

ئەوەی لەمە زیاتر سەرنجم ڕائەکێشێ چیرۆکێکە (أقصوصة) ، کە بەدەستکاری لە ئەفسانەیەکی باوی کوردی وەرگیراوە، ئەمە ئەو بەیتە کوردییەیە کارەساتی باوک و کوڕێکی نێچیرەوان ئەگێڕێتەوە، کە یەکێکیان کەوڵ پۆشینی ئەوی تریان لە پارێزی نێچیرا سەری لێ تێک ئەدا و تفەنگی پێوە ئەنێ و ئەیکوژێ.

(ڤاختان ئەنانیان) ئەمەی بەجۆرێک دەستکاری کردووە، کە بنەڕەتی چیرۆک نەگۆڕاوە و لەگەڵ ئەوەش ناوەڕۆکە کۆنەکەی ئاراستەیەکی تازەی پێشکەوتووانەی وەرگرتووە، لێرەدا سروشتییە قسەم لەسەر ئەوەیە، کە ئەم چیرۆکە لە هەمان بەیتی لای ئێمە وەرگیراوە و، لە زمانی نەتەوە دراوسێکانیشمانا جۆری تایبەتیی خۆیان لەناوا ئەبێ، هەرچۆنێک بێ، بێ سوودم نەزانی ئەم چیرۆکە کورتە بکەمەوە بە کوردی و بیخەمە پێش چاوی ڕۆشنبیران، بەو نیازە کە بانگیان کەم بۆ سەرنج دان لە ڕچەیەک لەو ڕچانەی ئەگونجێ بتوانین بۆ ژیاندنەوە و نوێکردنەوەی فۆلکلۆری کوردی پیایانا بڕۆین.

بەردە نووسێک

لە شاخەکانی کوردستان، لە شوێنێکا کە ئەکەوێتە سەر سنووری عێراق و ئێران و تورکیا ، بەردێکی پانی گەورە نزیک بەسەرچاوەی چەمێک کەوتووە، لە ساڵانی زۆر لەمەوپێشەوە نووسینێک لەسەر ئەم بەردە هەڵکەنراوە، کە ئێستاش بەئاسانی ئەخوێنرێتەوە، سووڕانەوەی دوور و درێژی گەردوون ئەو بەردەی تا ئەمڕۆ نەسواندووە، وا دەرئەکەوێ لەمەو پاشیش هەرگیز ناتوانێ بیسوێنێ.

دانیشتوانی دێهاتی نزیک بەو شوێنە، لە بارەی ئەم بەردەوە دەماودەم ئەفسانەیەک بۆ میوانەکانیان ئەگێڕنەوە، ئەمانە ئەڵێن: لەژێر ئەم بەردەدا ڕاوکەرێکی کۆن لەناو گڵایە، کە ناوی لە بیری کەسا نەماوە، ڕاوکەرێک بووە، کە لە سەردەمی خۆیا ناوبانگی بەهەموو لایەکا بڵاوبۆتەوە، لە کاتی ڕاوا هەر نێچیرێکی بەدی کردبێ، باڵدار بووبێ یان خاڵدار لە دەستی دەرنەچووە.

ئەم ناوبانگەی ئەوەنە حیرسی زۆرکردبوو، هەرگیز نەیئەتوانی لە ئاوەدانی و لەناوماڵ و مناڵی خۆیا ئۆقرە بگرێ، هەمیشە بەهەرد و چیا سەختەکانەوە ئەسووڕایەوە.

ڕۆژێک کە بۆ تاوێکی کورت لە ماڵەوە پشووی ئەدا، ڕووی کردە مناڵەکانی و وتی: «ئافرەت! ئەوەی ڕاستی بێ، بێزار بووم لە ڕاوکردنی کەڵەکێوی کوشتن، ئەمەوێ لەمەو پاش بەزیندوویی نێچیر بگرم» .

لە پاش ئەم قسەیە زۆری پێ نەچوو دەستی دایە ڕەزم و تفەنگەکەی بەرەو چیا ملی ڕێی گرت.

بەهەردەیەکەوە کەڵە کێوییەکی چاوپێکەوت، تا هەلی لێ هەڵکەوت کوشتی پێستەکەی بەشاخ و کەللەوە دەرهێنا ، ئەمجا سەرتاپا هەڵیکێشا لە لەشی خۆی، کە هەردوو دەستی خستە سەر زەوی و لەسەر چوارپەل وەستا درۆزنیش نەی ئەتوانی لە کەڵەکێوی جویێ بکاتەوە، لە پاش ئەوەی بەم جۆرە خۆی گۆڕی، ڕووی کردە ڕانێکی بزنە کێوی، کە بەسەختییەکەوە خەریکی لەوەڕ بوون، ڕۆژەکە ڕۆژێکی تەمومژ بوو ، نێچیرەوان لە ڕانەکە تەواو نزیک بووەوە، لەوەدا بوو ئێستا نا ، تاوێکی تر دەستی بگاتە نێچیرەکەی، بزنە هەژارەکانیش هەستیان بەهیچ تالووکەیەک نەکردبوو ، بێ خەم، بێ خەم ئەلەوەڕان.

هەر لە هەمان کاتدا ڕاوکەرێکی تریش بەتفەنگێکی دوو لوولەوە لە پارێزگرتنا ئەبێ بۆ هەمان ڕانە بزن، کەڵێکی زەلامی قەڵەو بەدی ئەکات لە پەڕی ڕانەکەوە، ئەوەندە

زەلامی دێتە بەرچاو باوەڕ ناکات بەیەک گوللە بۆی بکەوێ لەبەرئەوە دوو فیشەکی بەجارێک بۆ ئەخاتە لوولەی تفەنگ و نیشانی لێ ئەگرێت، بەیەک جار دووکەڵ و دوو تەقە لەدەمی تفەنگ دەرچوو، کەڵە کێوی کەوتە تەقڵەلێدان و بەدەنگی مرۆڤ هاواری لێ هەڵسا: ئاخ... کوژرام.

کە ڕاوکەری دووەم گەیشتە سەری هێشتا نووزەی تیا مابوو، تەقەکەرەکە پێی وت: ماڵوێران ئەم کەوڵە چی بوو لەبەرتا، بۆچی خوێنێکی ناڕەوات کردە گەردنم؟

کابرا بەو نووکە گیانەوە کە تیا مابوو، سەرگوروشتەکەی خۆی لە نووکەوە بۆ گێڕایەوە، وە تێی گەیاند، کە بایی بوون حیرسی زۆرە، بوو بەهۆی ماڵوێران بوونی.

لەپاش ئەوەی گیانی دەرچوو، ڕاوکەری دووەم هەر لەو شوێنە کردی بەژێر گڵەوە و ئەو بەردە زلەی کرد بەکێلی ژوورسەری، لە پاش ئەوەی ئەم چەن وشەیەی لێ هەڵکەند:

«ئەوی پێستی خۆی ئەگۆڕێت، بەشی سەر دڵی دووگوللە ئەبێت».

(ئازادی ژمارە ٥٦ ساڵی دووەم- ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٠)

کەڵکی تەمسیل

* بەبۆنەی دروستبوونی لیژنەی تەمسیلی قوتابیانەوە

پێشکەوتنی هونەرە جوانەکان لەناو گەلێکا، نیشانەی هەرە ئاشکرای گەشەکردن و بەرز بوونەوەی گیانی ئەو گەلەیە، نیشانەی نەرم و ناسکبوونی هەست و چێژێتی، ئەمە لە شیعرەوە دەست پێ بکە تا مۆسیقا و نیگارکێشی و پەیکەرتاشی، تا سەما و میعماری بەجۆرێک ڕاستە کە هەموو نەتەوەکانی ڕووی زەوی باوەڕیان پێ کردووە و، هەریەکە بەپێی بار و ناوچەی خۆیان لە ماوەی وزە و دەسەڵاتیانا هەڵسووڕاون بۆ بایەخ و برەوپێدانی هەموو جۆرێکیان، بەتایبەتی هونەری تەمسیل لەو وڵاتانەدا، کە گەلەکانیشیان وریا بوونەتەوە. ئەوەنە کەوتۆتە بەرچاوی پەسەند و بایەخ، ئەوەندە کەڵکی گەورەی لێ بینراوە بۆ گەل، کە هەروەکو لەگشت شارێکا کۆشکی هەرە گەورە تەمسیلخانەی گشتییە، دەستەی تەمسیلی گەڕۆک بەتفاق و تەدارەکی تەواو پۆشتەوە، بەناو دێهاتە وردەکان و تەنانەت خێڵە کۆچەرەکان وەکو پەپوولە ئەسووڕێنەوە، تەمسیل لە کاتێکا بۆ وڵاتە پێشکەوتووەکان ئەوەندە باش بێت، بۆ ئەو نەتەوانە ئەوەندە کەڵکی گرتبێ لە سەدی نزیکی سەد خوێندەواران، وە لە ڕێگای چاپەمەنی و سینەما و ڕادیۆ و هەزار هۆی ترەوە چاو و دڵیان ڕووناک ئەکەنەوە و

خۆراکی بیر دەرخواردی مێشکیان ئەدەن، ئاخۆ بۆ گەلەکەی ئێمە، کە نیسبەتی خوێندەواری ناگاتە (٣٠٪) ئەبێ بابەتێکی چەن ژیانی و کاریگەر بێ؟

چونکە ئاشکرایە لەناو هونەرە جوانەکانا هیچ لکێک ئەوەندەی تەمسیل کاری قووڵتر لە هەستی ئەندامەکانی کۆمەڵ بەتایبەتی نەخوێندەواردا ناکا و، وریایان ناکاتەوە.

ئەگەر ئەمڕۆ گەلەکەمان لە بارێکا نەبێ سرنجی دەربەست بوون و خەمخواری بگرێتە ئەم ناتەواوییە و دڵخۆشکەرەی دڵسۆزان، ئەو جووڵانەوە پیرۆزەیە، کە لەناو ڕۆڵە لاوەکانی نیشتمانا لەم دەمەوە بۆ ئەوەدەم بەرچاو ئەکەوێ، ئەگەرچی لە ئەندازەیەکی بچووکیشا بێ، لە کردەوە جوانەکانی ئەمجارەی قوتابییە لاوەکان، کە قوتابیانی ئانەوی شەو بۆ تەمسیل دروستیان کرد، وەک جاری پێشوو نووسیومانە، یەکەم چیرۆکی ئەم لیژنەیە (کولان) پراوە کراوە، وە بەم زووانە ئیزنی یاری کردنی وەرئەگیرێ.

جوانتر ئەوەیە، کە بڕیاری داوە واریداتی ئەم تەمسیلە تەرخان کەن بۆ ڕەسمی (مەدرەسی) بۆ قوتابییە هەژارەکانی ثانەوی شەو، کە ژمارەیەکی زۆر دروست ئەکەن، وە ئەتوانن لە وادەی دانراوا ڕەسم بدەن، ئیدارەی قوتابخانە بەناچاری ئەیانکاتە دەرەوە، وە لەبەر ڕەنجی خوێندنی ساڵانی دوور و درێژ بەشبراویان ئەکات، لەبەرئەوەی زۆر دڵێرن، کە خەڵکی شارە نیشتمانپەروەرەکانمان زۆر بەبایەخەوە تەقەلای ئەم لاوانە پەسەند ئەکەن، وە هەستی پەسەندیان بەبرەوپێدانی تەماشای تەمیسلەکەوە بەکەرەمی یاریدەدەران دەرئەبڕن.

ئەدیبەکان لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

«پەندێکە لە کتێبی (چیم دی لە وڵاتە یەکگرتووەکان؟) بەقەڵەمی کاتبی گەورەی سۆڤیەتی (ئیلیا ئەهرەنبوورگ)، لە ڕۆژنامەی (دفاع)ی بەغدا وەرگیراوە».

لە ئەمریکادا گشت جۆرێک ڕواڵەت هەیە ثەقافەتی بەرز پیشان بدا، سەرم دا لە زۆر شاری زانستگایی (جامعي) وە لەناو باخچەکانا گەلێ موختەبەرم دی، بەرچاوم کەوت، کە تاچ ڕادەیەک بایەخ ئەدرێ بەزاناکان، وە ئاگاداری ئەکرێن، چوومە گەلێک کتێبخانە و نوێنگا (معرض)، زۆر کۆنسەرت (ئاهەنگی مۆسیقام) تەماشا کرد، لەگەڵ ئەوەش ئەتوانم بەسووری بیڵێم، کە ثەقافەتی گیانیی ئەمریکا هێشتا لە دەوری دروست بوونایە، بەزۆربەی ئەستێرەکانی دنیای تازە فرمانیان هەر ئەوەیە پرشنگی

خواستەمەنی بلاوبکەنەوە؛ بەڵام لەم پرشنگە خوازراوەدا پرشنگی تایبەتیی خۆیان خەریکە دەست بکا بەدەرکەوتن، سینەمای ئەمریکا پارچەی نایابی داوە بەدەستەوە شان بەشانی ئەو بەرهەمە زۆرەی کە ئەوەندە مۆرکی ڕەشۆکێتی (إبتذال)ی پێوەیە بیرکردنەوە ئەجوولێنێ، چارلی چاپلن خۆشەویستیی خەڵکی پچڕیوە لەهەر پێنج ئیقلیم پیشاندانی فیلمی جوان جوانیشم دی، لەلایەن فۆرد مسیلتون وە ماموسیانەوە. فیلمەکانی (مارکس - برازوس)یش گاڵتەی نیازپاکیی زۆریان تیابوو، بەڵام نیگا بێزراوەکانی (دیزی) ئەوەندە شیعرە، کە ئەتوانێ پیاوێکی وا داخورپێنێ کا ژیانی پەتیی لە گشت بارێکی شعردا.

هەندەسەی خانووی ئەمریکا لەگەڵ ئەو وشکییەی تیایەتی لەگەڵ دوورکەوتنەوەی جاروباری لە ئینسانیەت، بەپەیوەندیی خوێن بەستراوەتەوە بەسەد متمانەوە، ئەویش هەروەها بەشدارییەکی هەیە لە ثەقافەتی جیهاندا، من نووسەرە ئەمریکییەکانی وەک هەمینگوای، فۆلکنەر، ستیناک، کالدویل... هتد، لە شوێنی زۆر بەرزدا ئەبینم، بەڵام جێگای واق ورمانە، کە مەیدانی ئەمریکا چۆڵە لە ئەدەبی ناوەنجیی نیازپاک، نزیکی دەسەر یەک قوطبی گەورە هەیە بەرامبەر بەهەزار کەسێک بازرگانی کوتاڵی خوێندنەوە، لەملاوە شێوەنووس (اسلوب)ی بەرزی هەمینگوای، لەولاوە چیرۆکەکانی ڕۆژنامە ڕۆژانەکان، کە لە گەوجی ڕەشۆکیەتیدا گەیشتوونەتە سنوورێک تەنانەت خوێندەواری هەرە بێ ناوی ئەوروپا بێزیان لێ ئەکاتەوە!

لە ئەمریکادا خانووی (٤-٥) نهۆم نابینرێ، لە (دێهاتان) خانووی بچووک بە هەزاران ئەژمێررێ، لەگەڵ ناوبەناوێک (ناطحات) زۆر نهۆمە قووچەکان، ئەم تابلۆیە لە ئەدەبیشا هاووێنەی ئەبینیت؛ هەتا بلێیی زۆر بلند، هەتا بلێیی زۆرباش! لەگەڵ ئەوەیش نووسەرە گەورەکانی خۆیان بڕ نەداوە لە عالەم، لە دەرەوەی کۆمەڵایەتی ناژین؛ بەڵکو پەیوەندن بەگەلەوە ئەگەرچی جەماهیر بەرهەمیان ناخوێنێتەوە، کاتبە فەرەنسییەکانی هاوسەردەم دانراوەکانیان شتێک لە (تجرید)یان پێوەیە، لەمانەدا کردەوە دوای بیر ئەکەوێ لە پاشا پڕن لە تحلیل لە کاتێکا ناوچە (محیط) شوێنی دیار نییە تیایانا، پاڵەوانەکانی چیرۆک کۆئەبنەوە، ئەڕۆن و جیا ئەبنەوە، دووبارە یەک ئەگرنەوە و دەست ئەکەنەوە بەقسەکردن لای نووسەرە چاکەکانی ئەمەریکا کار بەم جۆرە نارِوا ئەوان یەکەم ڕۆڵەی ژیانی واقعین.......

لە زۆریان شارەزا بووم، لە ژیانیشیانا وەک نووسینەکانیان لە کۆنە درەختی ڕەگوڕیشە قووڵ ئەچن، زۆر گرانە بتوانی لە بابەتێکی (مجرد)دا لە گەڵیان بدوێی؛

بەڵام لە قسەکردنا وەستای باشن لە باریانا هەیە بەچاوی سووک بڕوانن دەوروپشتیان؛ بەڵام لێی شارەزان، ڕەوشتی ژیانی گشت یەکێکیان بەرزە لە ڕەنگەکانیان، ژیانیان شتی ئێجگار زۆری پیارۆیشتووە (ستین باک) کرێکارێکی کشتوکاڵی بوو؛ بەڵام (فولکنەر) نیگارکێشی خانوو، وە موەزعی پۆستەخانە بوو، ئەمانە کابرایەک نین لە گۆشەگیریدا بژین، ئەو پیاوانەن کە ئاواتە شاراوەکانی گەلیان دەرئەبڕن لەگەڵ خەوبینینەکانی دڵە گەورەکەی، کە بزوێنەری (لە توانست بەدەر) نییە بتوانێ جێگای پڕ بکاتەوە!.

ڕەگەزپەرستی لە ئەمەریکا

بەندێک لە کتێبە بەناوبانگەکەی نووسەری سۆڤیەتی ئیلیا ئەهرەنبورگ (بینیم لە وڵاتە یەکگرتووەکان)، «کە بەگیانێکی بێ لایەنەوە لە بابەتی ڕەگەزپەرستیی سپییەکانی ئەو وڵاتە ئەدوێ...»

ڕۆژنامەی بەناوبانگ (لیمان کایەکیل) لە وتارەکانمی خوێندەوە لە بارەی ئەمەریکاوە، وای بەرچاو کەوت، کە بەشوێن ڕەخنەگریدا بۆ شتێک گەڕاوم و ڕەخنە لێگرتنی ئاسایی، وە وتی: ئەمەریکاییەکان خۆیان خەوش (عیب)ی خۆیان باشتر ئەزانن و دڵگیرن لە کردەوەی هاندەرەکانی سزادانی زەنگییەکان، جگە لەوەش وتی: ئەمەریکاییەکان بەختیار ئەبن ئەگەر بتوانن ماوەی خۆ نەقدکردن بدۆزنەوە لە خۆیانا لەبەرئەوە لای وایە، کە ئێمەی سۆڤیاتییەکان هەچ کاتێک توانیمان نرخە ئەمەریکاییەکان و ناتەواوییەکانی خۆمان باش هەڵسەنگێنین، تەنیا ئەوکاتە ئەو - لیمان- بۆی دەست ئەدا بەئینسانێکی ئاساییمان بژمێرێ!

من باش ئاگادارم، کە ئەمەریکاییە باشەکان بەڕاستی هەست بەشەرم ئەکەن لە باری وڵاتەکەیان بەرامبەر بەزەنگییەکان؛ بەڵام تەنیا خۆش هەڵهێنان بەس نییە بۆ ئەوەی پیاو ببێ بە (باش!)؛ بەڵکو دۆزینەوەی چارەی ساغکردنەوە پێویستە، لە جنوب لە زۆر کەسم پرسی: «ئایا لە سەردەمی دە ساڵی دواییدا باری زەنگییەکان هیچ چاتر بووە؟»

وەڵامیان دامەوە: «لە وڵاتی تایلاندا بەڵێ؛ بەڵام لە وڵاتە یەکگرتووەکانی تر خراپتر بووە، یان لە ڕووی سرنجی بنەڕەتییەوە هەروەکو جاران ماوەتەوە!».

تەنیا بەوەندە کە (لیمان) وابزانێ (بیلبۆر) پیاوێکی خراپە باری کوێرەوەریی زەنگییەکان سووکتر نابێ، چونکە (لیمان) لە نیویۆرک دانیشتووە، کاغەز بەوتار ڕەش